

Поема

ВСТУП ДО ПОЕМИ "МАЗЕПА"

Навколо радощів так мало...
Який у чорта "днів бадьор",
Коли ми крила поламали
У леті марному до зорь.
І гнів, і муку неозору
Співаю я в ці дні журби,
Коли лакеї йдуть угору
Й мовчать раби...
Німій, одуреній, забитій,
Невже не встать тобі від ран?
Москві та Жечі Посполитій
Колись жбурнув тебе Богдан.
А потім хтів тобі Мазепа
Від серця щирого добра...
Його ж ти зрадила і степом
Пішла рабинею Петра.
Хіба не жах: своєї зброї
Не маєш ти в ці скорбні дні...
У тебе так: два-три герої,
А решта — велетні дурні.
У тебе так: все безголов'я,
Що на багно кричить: "Блакить!"
Якби я міг, якби зумів я
Тебе, Вкраїно, воскресить...
Твої шляхи — відчай і камінь,
Така прекрасна й, мов на гріх,
Ти плодиш землю байстрюками —
Багном і гноєм — для других.
У голові твоїй — макуха!
Хіба ж ти можеш жить сама,

Російсько-польська потаскуха,
Малоросійська тюрма.
Веди ж, безумна, до загину
Мене на розстріли і жуть...
Ах, я люблю тебе, Вкраїно,
І сам не знаю, що кажу.
Я ж син твій, син, що йшов за тебе
На смерть і реготи не раз,
Той, що прокляв і Бога й небо,
Аби тобі був слухний час.
Я йшов кривавими житами
І знов піду, де гул і мла,
Лиш одного я хочу, мати,
Щоб ти щасливою була.

ПРОЛОГ

О, як люблю я рідний край
І в щастя мить і у негоду!
Дунай, Дунаю мій, Дунай,
Ти у піснях мого народу.
Я бачу вод твоїх розбіг
І постать, зігнену судьбою,
Над стародавньою рікою
І сльози у очах старих.
А він колись гігантом був,
В його руках були мільйони
Людей... та "Бог мене забув,
Погнав крізь чорний вітер згуби", —
Шепочуть страдницькії губи.
Стоїть Мазепа, як докір
Безжальній долі, над водою...
І небо, повне вічних зір,
Те небо вічне долі злої
Відбив його старечий зір...

Стоїть з усмішкою сумною
Колишній велет, богатир.
Худі здіймаються ще груди,
А щоки у сльозах бліді...
Од рук його одпали люди,
Його покинули в біді.
І влада, всемогутня влада,
Навік розвіялась на прах...
Лиш спомини — одна відрада...
Як сльози у сумних очах...
Стоїть старий, о далі милі!..
Стоїть і згадує про все...
Під ним Дунай блакитні хвилі
До моря Чорного несе.
Він сивий весь... Як дві зорі,
Його зіниці світять дико,
Він слухає чаїні крики,
Квилення їхнє угорі,
Ламає пальці він у хруст,
І лине пісня з скорбних вуст...
Тремтить у творчий він тривозі...
"Та біда тій чайці, чаєцці-небозі,
Що вивела чаєнят при битій дорозі..."

На спів нанизує слова
Він про далеку Україну,
І пісня та крізь вічність лине,
Як завжди, юна і нова.

І знов минуле ожива...
Коли ж кінець кривавим зливам?..
Колись і він міг бути щасливим,
Та все розбила буря зла
І до Дунаю привела,
Щоб тут він ліг у домовину,

Де все не те й не та блакить.
"Прощай навіки, Україно,
Мені уже недовго жить...
Але в останню смертну мить

Твоє ім'я, о мамо люба,
Шептатимуть вигнанця губи".
І перед сивим і сумним,
Немов могутньою рукою,
Хтось розгорнув життя сувої,
Коли ще був він молодим,
Не знав ні розпачу, ні муки,
І забриніли ліри звуки...

І

І од зорі і до зорі
При королівському дворі
Танки й музики без перерви...
Там очі хвилюють нерви...
І під крилами віт густих
У тьмі алей цілунки й сміх.

Там у далекім зор огні
Все ходять лицарі ясні,
Мов рух меча, метке їх слово.
І паж між ними чорнобровий,
Мов тінь, легким блукає кроком,
Такий стрункий і самотній.
В його очах туман, вогонь...
Хто він такий, як звать його?
Він задививсь у ночі тьму,
Притис до пліч вузькі долоні,
І чорні кучері на скроні
Упали хвилями йому.

На бархат вії, на владні очі
Вже не одна молилась панна,
Зорею тихою цвіла,
І перед гордою красою,
Непереможною такою,
Встоять ні одна не могла
І потім вічно пам'ятала.
Він панн жінки не відставали...
Він дарував на мить любов
І знов, байдужий, далі йшов.

Куди він чорною стрілою,
Немов летить на фоні ночі,
Що загубив, чого він хоче
Тут, над північною рікою?
Кого він жде і відкіля
У тихім парку короля?

Та обриває думки лет
Тонкий і ніжний силует,
Що в тьмі все ближче і чіткіше...
Це — пані Зося, удова,
Любов Мазепи чергова.
Вона іде і швидко дише
(Звичайно, буде тет-а-тет...),
Який вибагливий поет
Таку красу вікам опише,
Щоб самому з собою в ґерці
Не вмерти од розриву серця?
Цей стан, ходу і тіні ці,
Що на волоссі й на лиці...
Таке лице — сія неначе...
Це треба мацати і бачить...

Що перед ним Еллади міти?
(Пахтить під місяцем левкой...)
Ці губи й плечі треба пити,
Як мед, вино і молоко.
Тремтить під місяцем волосся...

МАЗЕПА

Ах, пані Зосю, пані Зосю!
Хтось все життя моє кляне,
Що ви так мучите мене!

ЗОСЯ

Я ледве вирвалась, мій любий!
Він тис мене в кутку так грубо,
Питав: "Його а чи моя?"
Дзвеніли струни і остроги,
Він не соромився нічого...
Я затулялася рукою...

МАЗЕПА

І от, нарешті, я з тобою!

ЗОСЯ

З тобою, орле мій ясний!..
А той противний і немилий.

Світили зорі з вишини,
Вбрання ритмічно шелестіло,
Стегно оголене біліло,

Зітхали трави і вони...
Світили зорі з вишини...

Він цілував і губи й брови,
А потім стало ніяково
Й не так бажані плечі й груди...

МАЗЕПА

Тут небезпечно довго бути,
Побачить можуть...

ЗОСЯ

Ще, мій любий!..
У цій зеленій тишині
З тобою солодко мені.

І паж летить. Та вже не те
Її волосся золоте,
І поцілунки Зосі ревні
Йому нудні і неприємні.

МАЗЕПА

Ходім, кохана!

ЗОСЯ

Що ж, ходім.

Спокійно серце в нього стука,
І на обличчі молодім

Іван хова холодну скуку.
В його очах — осінній став.
Він не знайшов, чого чекав.

МАЗЕПА

Не плачте, Зосю!..

І у тьмі
Пропали тіні їх німі...
І тільки мертво пахла м'ята,
Там, де трава була прим'ята.
Та ми, читачу мій коханий,
Од них не будем одставать
І хоч незручно підглядать,
Але усе нам треба знать.
І в глибину алей туманну
Ми йдем за Зосею і Йваном.

Де тоне звук, і думка, й слово,
Безмовних зір пливе ріка.
А тут на талії чудовій
Байдужа Йванова рука.
І мовчки проклина свій стан
Мій чорнобровий Дон-Жуан.
Але відвертістю образить
Не може він двора окрасу.

І стан пригноблений Івана
Помітила на мить кохана.
Вони ідуть під тьмою арк,
І слуха Зосю тихий парк.

ЗОСЯ

Тепер мені все ясно стало.
Та я ніколи не чекала,
Щоб можна швидко так забуть,
І, як непотріб, одшпурнуть
Ту, що усім ризикувала
Й коханкою, рабою стала
В гіркий і радісний цей час,
Жорстокий хлопчику, для вас!
Але чужа мені журба,
Бо жінка я, а не раба.
Собі я добре ціну знаю,
Не шлю на вас небесних кар
І за образу вибачаю,
До зобачення, оревуар!

Чому ж Мазепі стало спорзно,
Він потонув, немов у транс?
Божественний і граціозний
Її прощальний реверанс
Усе в очах йому стоїть...
Та не вернуть розбиту мить.

МАЗЕПА

Ну, що ж! Я знаю вже давно,
Що набрида одне вино.
Це над красою не наруга.
В моїй душі єдине гасло:
Не засмагатися удруге
Із люльки, що уже погасла.

На листі місячний іней
Повиснув срібною фатою
Там, де походкою легкою
Іван блукає між гостей,

Немов шука нових пригод.
Мов ельфів мрійний хоровод,
Там пари ніжні і щасливі
Ідуть направо і наліво,
Щоб десь, забувши часу лік,
Зійтись чи розійтись навік.
Та в парку бути не можна Йвану,
Він королівський паж коханий,
І од зорі і до зорі
Він мусить бути при королі,
Коли вино рікою ллється.
Король всміхнувся, і паж сміється,
Він зна заздалегідь, здаля
Усі капризи короля,
Він зна усі його секрети.
Кому завидна доля ця?
Не тільки подавать штиблети,
А подавать іще й серця, —
Водити дам вночі і днем
На рандеву із королем,
Забувши сон, любов, утому,
І, як могила, бути при тому,
Ходить навшпиньках день за днем,
Коротше — бути холуєм.
А Йвану заздрили, ще й як!
І чув не раз мій чорнобровий:
— Паж — українець, круль — поляк?!
Та де це видано, панове?
Але сказать не сміли крулю,
Бо круль Івана полюбив
За голос ніжний, наче спів,
За руки бархатні і чулі,
За ґречно зроблений уклін,
І що такий пригожий він.
Й Мазепа — шляхтич з України —

Теж полюбив любов'ю сина,
А не любов'ю холуя.

Він подає йому вино:
"Паж і холуй... не все одно!.." —
Так дума Йван під чарок дзвін.
"Я хочу бути таким, як він,
Де народивсь і виріс я,
Там, де Україна моя!.."

Хтось відповів на влучне слово,
Круль засміявся сивобровий,
Із ним сміється заля вся,
Мов буря, що шумить над степом...
І не сміється лиш Мазепа.

КОРОЛЬ

Чого задумався, мій паже?
Обридли, мо' красуні наші,
Що за усмішку їх єдину
Ішов не оден до загину
І зараз не один би вмер...
Чи, може, ти згадав тепер
Про чорноброву Марусину,
Що десь забув і загубив?

МАЗЕПА

Ні, я згадав про Україну,
Козацьку волю і орлів...
Про дальній плач, і сміх, і спів,
Про дідний шум і верб, і трав...
Козацьку волю я згадав!..

Там дзвін копит, і крик, і постріл,
Там шаблі рух меткий і гострий...
На бунтівливій оболоні
Живуть там бурею яркою,
І золоті зорі долоні
Тремтять над синьою рікою,
Мов хочуть впасти в сrebro...
І зветься та ріка Дніпро.
Там у ясному хороводі
Дівчата чайками...

КОРОЛЬ

Ну, годі...
Я бачу, ти не тільки паж,
Але й поетом бути можеш.
Твої слова, як зорі й рожі,
В них і любов, і туга, й гнів...
Бач, як усіх заворожив...

І круль повів навколо оком.
Усі задумались глибоко,
У всіх під віями гроза...
І пишний палац іще за...
А там за муром — сурми, коні...
Шумлять знамена, вітер віє,
Запахла кров'ю вже земля...
Та владний голос короля
Їх поверта із царства мрії.
Вони у залі. Що за жах?
Й замість шабель — чарки в руках.
Їм світло ранньої зорі
В очах — кривавою рікою...

ГОЛОС

Ах, ці лайдацькі кобзарі!
І тут нема від них покою...
Ну що робити нам тепер?

Й невдалий Зосін кавалер
На Йвана дивиться й чекає...
Та той уваги не звертає,
Лише здригнув і трохи зблід.

МАЗЕПА

Пан Броніслав хильнув як слід,
Це видно й з носу, видно й з мови...

КОРОЛЬ

Ну, годі, годі, вам панове,
Покиньте дотепи і гнів!
Таких побільше б вечорів.
На добрий час! Ходім, мій паже!

ГОСТІ

На добрий час, величність ваша!

Усі встають під крики "слава",
Одсовують стільці і лави
І різнобарвною юрбою
Ідуть в одведені покої,
Щоб і диханням відтіля
Хвалити доброго круля...

І от у залі вже нікого.
І гаснуть золоті чертоги,

Й малює ніч на стінах їх
Лиш довгі тіні вартових...
Злітає сон гостям на очі,
Лиш парк шумить і спать не хоче,
Усе жаліється й голосить...
І сниться сон Івану й Зосі:
...В саду під місяцем палати,
І Зося Мотря чомусь звати.
Вона біжить в траві густій...
Там гетьман жде її старий,
Такий закоханий і чулий...
Їй груди рвуть і плач, і сміх...
Для нього все вона забула —
І сором, і батьків своїх,
І навіть бога злі погрози!..
Їй на очах роса і сльози...
Вона біжить... Це що за дзвін?
Це хто кричить, немов на дибі?..
І сниться Іванові, що ніби
Ясновельможний гетьман він.
Що недалеко вже до трона,
І з ним лежить вже не Мотрона,
Що любить в нім не славу й гроші,
А злами брів, очей огонь,
І що так солодко хороші
Невтомні пестощі його.
Та раптом холодно подуло
І по костях побігли гули,
Із тьми наблизився чийсь сміх,
Десь покотилася корона...
І з ним лежить вже не Мотрона,
А труп з оскалом губ гнилих...

"Ой, боже ж мій, та що се, що се?"

Й прокинулись Іван і Зося...

На світло швидше з цеї мли!
Й там, де алеї парку шумні,
Вони зустрілись, як безумні,
Й зазнали знов огня і мли,
Там на траві якійсь колючій,
Так ураганно і жагуче...
Іван лиш бачив накінець,
Як випав Зосин гребінець,
І він схопив його у жменю
Й поклав напам'ять у кишеню.
Але в яву цього не було.
Прокинулись і знов заснули
Іван і Зося на зорі.
Ніколи їм не бути в парі...
Чого не зроблять ті кошмари,
Де сипле ранок янтарі
При королівському дворі?

Проснувсь Іван... Навколо тьма.
Корона де? Нема корони...
А з нею мрійної Мотрони,
І навіть гребінця нема.
Проснулась Зося. Тільки з ліжка
Вона ніяк не хоче встать.
З-під ковдри виглянула ніжка,
Мов кличе ковдру зовсім знять,
Обняти плечі, впасть на груди
І у блаженстві потонуть...

Крізь сну нескінчену загать
До Зосі линуть дивні звуки...
Її струнки і повні руки,
Мов білосніжні дві гадюки,
На чорнім бархаті лежать...
Мов обнімають шию бранну

Старому лицарю-гетьману.
Мов листя шум, його слова.
Мов похід радісного війська...
Й в огні зорі лежать так близько
Жупан, шаблюка й булава...
Ах, Зосю, Зосю, це — омана!
Нема ніякого гетьмана.
Лиш чорними хрестами рами
В ранкову врізались блакить...
І парк за вікнами шумить
Своїми сонними верхами...
Все, як завжди, усе, як треба:
Химери хмар, зорі дієз...
Молитва білая до неба
Струнких заплаканих берез...
Привіти птиць, роса, земля,
І тихий кашель короля.

КОРОЛЬ

Вдягни мене, мій любий паже!
Я од вина, немов маля.
Така стареча доля наша,
Така вже доля короля.
І більш до мене панни Юзі
Ти не приводь. Ми вже не друзі.
Мій вік не юний, я не ти.
У мене з Юзею не теє...
Я тільки нерви рвав із нею!
А нерви треба берегти.
Ти уявляєш? Цілу ніч
За молоко розкішних пліч,
За губ огонь, за бархат брів
Я, мов крамар, її молив,
Ридав, як за розбитим полком...

І все, мій хлопчику, без толку!
Да, хлоню, я — уже не ти.

МАЗЕПА

Так я вам можу допомогти...
Якщо ясна величність ваша
Не погребує після пажа...

КОРОЛЬ

Ну, що ти! Це — забобони.
Тут ні при чім моя корона.
Я хочу, щоб була моєю
Ця норовиста Галатея!
Аби було міцне вино,
А перший хто — не все одно?

II

Знов од зорі і до зорі
При королівському дворі
Танки й музики без перерви...
І парку шумному не вперве
У тьмі амурні таємниці
Благословлять широким листям,
Все чуть слова: "твоя", "люблю"...
Й зіркам підморгувать лукаво,
Коли коханці довгі трави
Псують у ласках без жалю...

Був парк і темний і туманний.
Та ніч без місяця була,
Коли уся в сльозах Івану

Вінок свій Юзя віддала...
У шумі стомленому трав
Вона нічого не питала,
І тільки одного благала,
Щоб він нікому не казав.

Він цілував її чоло,
Підтримував її рукою...
І дивно бачити було,
Як Юзя під зелен-габою
Ішла походкою новою...
Так чудно, чудно було Йвану...
Та ніч без місяця була...
Ішла дівчина в парк туманний,
А жінка з парку з ним ішла...
Хоч все було із нею в згоді,
Він почував себе, як злодій.

ЮЗЯ

Ти йдеш сумний і ніяковий.
Чого мовчиш? Скажи хоч слово.
В мені ні краплі каяття.
За тебе, любий мій Іване,
Я віддала б усе життя!

МАЗЕПА

Мені так соромно, кохана!
Так несподівано все це...
Було так буряно і гостро,
Що сил нема дивитись просто
В твоє заплакане лице.

ЮЗЯ

Це сльози радості, коханий!
Я плачу тому, що люблю...

І Юзя на плече Івану
Поклала голову свою.
Вони ішли в солодкій млості
В шум заль, на музики прибій...
А потім в спальні голубій,
Коли заснули п'яні гості,
Король позвав до себе пажа.

КОРОЛЬ

Ну, як?

МАЗЕПА

Уже, величність ваша!

КОРОЛЬ

Невже так швидко?.. Ну й Іван!
Паж, і поет, і Дон-Жуан.
Зі мною крицею була,
Ти підійшов — і воском стала...
Та за такі твої діла
Тебе озолотити мало!
Як радість висловить мою,
Що розпирає серце, груди?..
Ну, словом, я тебе люблю
Й цього ніколи не забуду!

Пан Броніслав не п'є, не їсть,
Його гнітить безсилий гнів...
Він, як осінній скорбний лист,
Увесь пожовк і почорнів.
Безжурний музики мотив
Його нервує, непокоїть...
Ще й досі Зосі молоді
Він чорним вусом не скорив.
Од муки серце в нього рветься...
Вона ж кепкує і сміється.
Її любов, — о матка боска! —
Безвусий паж, цей шляхтич хлопський,
Цей ловелас тонкоголосий
Із голубої України!?
Чому ж, як зір його зустріне,
Голівку хилить пані Зося,
Стає, мов ластівка, мов пава,
Й не помічає Броніслава?!

Ці думи вихором гудуть
У голові ревнивій пана.
Він зором пробиває грудь,
На землю кидає Івана
З лицем, од болю помертвілим...
Із хряском сталь вгруза у тіло...
Здається, швидко так і просто:
На те при боці й шабля гостра
В оправі висить золотій,
Щоб пажа викликать на бій!
В уяві і любов, і слава
Над головою Броніслава...
"Я так рішив. Наспів вже час.
А шабля викона наказ!"

Немов на тихім тлі заграв,
Бенкет в огнях сія і тане...
Сидить совою Броніслав
І скося погляда на Йвана.
Ніс од вина, немов блакить,
Зійшлись над ним грозою брови...
Ах, як він заздрить, як болить
Шляхетне серце гонорове!
Не чує Йван, любов'ю радий,
Як пан гадюкою сичить:
"З якою радістю, проклятий,
Я б заколов тебе в цю мить!"
Йван покида огні та дим,
Іде на шум берез і хвої...
Усмішка Юзі молодії
І непомітний знак рукою
Його покликали туди.

Зірки, зірки, лиш вам одним
Шумлять задумані вершини,
Й про Дон-Жуана з України
Пливе, снується пісні дим,
То тане, та зростає знов...
Яка це музика — любов!..
Зірки мої, квітки лазурі!
А Броніслав, неначе буря,
Зарані кров'ю помсти п'яний,
По парку скрізь шукає Йвана
Над Вісли дзеркалом ясним...
Він думає, що Зося з ним.

У глушині шепоче листя,
Там тіні дві в одну злилися,
Подібні губи їх до ран...

.....

А потім з Юзею Іван
Десь біля замку розійшлися.

Був вітер юний і дзвінкий.
Мазепа звів до неба очі.
"Зірки, зірки мої, зірки,
Я віршувати зараз хочу!"

Снується, лине пісні дим
Про довгий шум берез і хвої,
Про козаків, про дальній дім,
Що над могутньою рікою,
Про дзвін копит удалині,
Про очі дівчини сумні,
Що всі в сльозах вікна малого
Глядять печально на дорогу.
Стирає час копит сліди...
Він не повернеться, не жди!

Іван у настрої сумнім
Душею тоне молодую...
І раптом чує: хтось за ним
Іде рішучою ходою...
Хто одірвав його од дум?
Хто дав на те нахабі право?..
Та протинає ночі тьму
Суворий голос Броніслава:

"Постійте, блазню чорнобровий,
Я хочу вам сказати два слова,
Щоб не повадно вам було...
Ну, словом, шпаду* на-голо!" —
Спокійно каже Броніслав,
Але в словах жага цупка.
Знялась, як тінь його рука,

Мов хвіст слизький і чорний гада...
І ляпас дзвінко пролунав.
Мазепі стало млосно й радо,
Скривили губи лютъ терпка,
І дорозе держальце шпади
До болю стиснула рука.

Держися, любий мій козаче,
Не можна тут ловити гав!
Іван дає спокійно здачі, —
І захитався Броніслав.
Немов стоять йому обридло.
"Тепер держись, прокляте бидло!"
Удар летить і марно пада.
Вони схопилися за шпади,
І от схрестилися дзвінкі
У світлі місячнім клинки...
Літають шпади, наче птиці,
Як іскри од очей і криці...
Такі страшні у пільмі бурій
Бійців напружені фігури!
Все їх життя — на лезі шпади...
З них ні один не дасть пощади.
І тільки думкою жиє,
Коли клинком своїм проб'є
Він серце ворога уперте
На радість і собі, і смерті!

Був довгий бій під ночі крепом.
Був, наче буря, Броніслав...
Спіткнувся, похилився і впав
З проколотим плечем Мазепа.
"Невже кінець?" Під ночі крепом
Було все тихо так кругом.
Пан напоровся животом

На золотий клинок Мазепи,
Немов спочить на нього ліг...
І все...
Знайшли на ранок їх
Бліді стривожені пани.
Лежало в чарах тишини
На Йвані тіло Броніслава,
І виглядав клинок кривавий
З його широкої спини...
Немов дивились очі злі
На Йвана хмуро і сердито,
Що був клинком його прибитий,
Немов метелик до землі...

Хто з них повернеться із мли,
Загоїть знов розтяті жили?
Тіла у палац принесли
І на підлозі положили.

Немов живий, лежав Іван
З трояндою жахкою рани...
А поруч нього мертвий пан...
І плакали нечутно панни...
Іван немов всміхавсь у сні.
Був пана зір, неначе жало.
І сумно лицарі стояли
Над їх тілами в тишині.
День заливав шибки і рами,
Немов рікою голубою...
Іван зітхнув, повів рукою
І глянув мутними очами,
Підвівсь на лікті й запитав:
"Здається, пане Броніслав,
Вам не зійтись уже зі мною?!
Я вмію володіть клинком!" —

І мовчки слухали героя
Печальні лицарі кругом.
Іван зітхнув (тяжка робота),
Кров показалася із рота...

МАЗЕПА

Прощайте... Мабуть, не знесу...

Скривився круль, змахнув сльозу,
Що у своїм повільнім русі
Спинилася на довгім вусі.
Дарма! Ці сльози, наче мухи.
За першою тече вже друга...
І сивобровий женолюб
Її ковтнув куточком губ.

КОРОЛЬ

О, як душа моя болить!
Не покидай мене, Іване!
Ти — як дитя моє кохане...
Без тебе сумно буде жить.
Твої страждання серце крають,
Моє ти сонечко ясне:
Я все, я все тобі прощаю,
Тільки не кидай ти мене!

Ось лікар. Він нагнувсь над пажем,
Приклав якихсь до рани трав
І потім коротко сказав:
"Він буде жить, величність ваша".
"Він буде жить", — зітхали панни...

Крізь вікна зацвіла блакить...
"Він буде жить, він буде жить!"

КОРОЛЬ

Вони зійшлись не чеснім ґерці.
І от фінал. Судить не нам.

Але безмовним воякам
Слова круля не йдуть до серця.
Бо в їх серцях жалю вогонь
Тільки за шляхтича свого.

Та одгула гроза кривава...
Така вже доля Броніслава.

Був день холодний і сумний
З дощем і без золотожар.
У вишині летіли хмари
Кудись на південь золотий,
Мов лицарі на грізний бій
Непереможною юрбою...
Шуміли верби над рікою,
Був день холодний і сумний.
Прощально шелестіли трави,
Коли ховали Броніслава.

Востаннє лицарі за ним
Ішли печальною юрбою.
Шуміли верби над рікою,
Його несли в останній дім...
Всі зосереджені, сумні.
Було усе одного тона.
На бойовім його коні

Лежала траурна попона.
Був крик і сум у світлі дня,
І сльози на очах коня...

Ми всі приречені косі,
Що держить смерть... О світе білий!
Гроб у могилу опустили,
А потім розійшлись усі.

Лишився цвинтар спорожнілий,
І на могилі хрест новий,
Мов самотній вартівний.
Хтось на ознаку дружби милій
Лишив квітки на тій могилі.

Їх дощ мочив і у траві
Вони лежали, мов живі.
Там невідома з України
За паном плакала дівчина,
Ламала руки в шумі трав:
"Ой, Броніславе, Броніслав!.." —
Ридала дівчина і небо.
"Якби ж ти знав, якби ти знав,
Що я приїхала до тебе!..
Ти сонцем був мені, зорею, —
І от закрились очі милі!.." —
Так голосила на могилі
Майбутня жінка Кочубея.
Як тінь, прийшла у шумі трав,
Як тінь, пішла в туман дороги...
Ніхто з панів її не знав,
Не знала і вона нікого.
Лиш понесла широким степом
У серці прізвище — "Мазепа".

* Шпада (застаріле) — шпага.

III

Був довго Йван у сні неначе,
І серце стомлене козаچه
То відпускав, то тиснув жах,
Що жить йому лишилось мало...
Він бачив: смерть в його ногах
З косою грізною стояла,
Щоб голову одтять йому
І повести у вічну тьму.
Він чув: над ним музика грала,
І десь лунав погребний дзвін...
Хололи ноги до колін,
І серцю страшно так ставало,
Мов гаснув день останнім блиском.
І смерть підходила так близько...
Вона хитала головою
І намірялася косою...

Над ним безжальної руки
Так сухо цокали кістки,
І розвіався саван білий,
Мов танцювать хотілось їй...
Був рот порожній і страшний,
Мов приготовлена могила,
І він сміявся: "Мій тепер ти!" —
Так трудно Йван боровся з смертю,
У боротьбі кошмарній тій
Він став тоненький і худий,
І на обличчі, що — як віск,
Погас очей юнацький блиск.
Він дихав швидко і невпинно,

Немов дідусь або дитина,
Та боротьба, як ніч, була,
Не раз здавалося, що гине...
Та тільки думка про Україну
Герою вмерти не дала.
Над ним ясніти стала мла,
Став повільнішим дих Івана.
І смерть з косою відійшла
В свої незлічені тумани...
Десь сміх її востаннє гув,
Мов реготали дальні грози...
І на щоках своїх відчув
Іван чийсь гарячі сльози.
Немов огонь, вони пливли.
То сльози Юзині були.
Мов хмарка ніжна і пухка,
Що над вікном в задумі стала,
Покірна Юзина рука
В руці Івановій лежала.
Тонула синіми очами
Вона у тьмі його очей,
І погляд невимовний цей
Не можна передать словами.
Як передать волошки зір,
Що ніччю тягнеться до зір,
Або як у ставок глибокий
Журлива дивиться осока,
Чи у короні з янтаря
В вечірній океан — зоря?

МАЗЕПА

Так свіжо й легко на груді,
Неначе гору з неї збили.
Знов за вікном степи руді,

І Україна — край мій милий,
Що як зоря мені сія...
Її побачу знову я!
Я буду жить. Прощай, могило!
Повніє зір і серця бій...

ЮЗЯ

Яка я рада, любий мій!

І голос Юзі молодий
Неначе ллє солодкі сили
В Мазепи виснажені жили...
Й кохана в білому вбранні
Над ним поникла в тишині,
Неначе янгол білокрилий...

МАЗЕПА

Мій геній добрий, золотий,
Моя любов, відродо мила!
Якби ти знала все, то б ти
Зі мною більше б не ходила.
В свої долоні золоті
Не брала б ти мого обличчя,
А прокляла б на віки вічні
І брови, й губи, й руки ті,
Що ти життя своє невинне
Зв'язала з ними до загину.
Якби я все сказав, кохана,
Чи дарувала б ти Івану?

ЮЗЯ

Мовчи, мовчи, орлюню, цить,
Тобі не можна говорить.
Що б не було, я добре знаю, —
Моя любов усе прощає.

Такі віддані й молоді
Були вуста її розкриті,
Що Йван забув усе на світі, —
Кров налила вуста бліді,
І він притив її к груді.
Дивився в очі до знемоги,
Де щастя сонцем розлилося,
Все гладив плечі і волосся
І цілував так довго, довго...

ЮЗЯ

От і пройли усі тривоги.
Засни тепер, а я піду.

Заграло сонце на дуду,
Квітки вуста свої розкрили,
Щоб славословить день новий,
І за спиною, наче крила...
Спокійний сон, коханий мій!

МАЗЕПА

Спокійний сон, моя кохана!

І сон прийшов, і взяв Івана,
І над морями хмар і гір
Поніс у тихий монастир...

Там, де пливуть вечірні дзвони,
Де мати йгуменя бліда
Перед іконою рида
І хреститься, і б'є поклони,
І сина згадує свого...

Там тихий спів, лампад огонь,
Черниці йдуть, мов тіні чорні,
Рядами скорбними у тьму,
І все нагадують йому
Про дні дитинства неповторні,
Про золоті хлоп'яцтва дні,
Що пролетіли, наче птиці...

Лице учительки-черниці
Над ним схилилося... — Маля! —
Так добре світять очі сині.
Він з нею вільно розмовля
І по-французьки й по латині,
Він знає, де яка земля,
Як там живуть чужі народи,
Які в них звичаї і як
Вкраїну полонив поляк,
І, наче оводи ті злі,
Її обсіли москалі...

І очі хлопчику горять,
Він б'є себе в маленькі груди:
"Я Україну не забуду,
Вона для мене, як зоря!
Покличте знову кобзаря!
Я так люблю його мотиви
І золоті його слова
Про те, що воля ще жива,
Що наша слава не загине!..

Така любов до України
В його піснях, в очах його!..
Од них такий іде вогонь,
І пальці струнами невпинно
Біжать, мов коні по степах,
Мов сльози по щоках старечих..."
І трусяться маленькі плечі,
І гнів стискає кулачки:

"Ми візьмем ворога в клинки
І на кістках його проклятих
Знов зацвіте Вкраїна-мати!"
— Учись, Іване!.. І любов,
Свою любов до України
Вмій влить у формули чіткі,
Умій спинить гарячу кров,
Рух нерозважливий руки
І стиснуть серце, коли треба.

Хай пада все, палає небо,
А ти іди спокійним кроком
До точки, що намітив оком.
Учись війни у ворогів,
Вивчай удачу їх і зброю,
І слава піде за тобою,
Немов за піснею мотив.

І хлопчик слухає, мов п'є,
Слова послушниці чудові,
Неначе серденько своє
Він стиснуть хоче, й хмурить брови,

Голівку чорну нахилив
Перед лицем негоди злив,
Мов приготувався до бою

З непереможною судьбою.
Він на війну змінє мир,
Щоб у вогні згоріти щиро.
Неначе струни дивні ліри,
Далекий дзвонить монастир...
Там золоті Софії дзвони
Пливуть над містом монотонно.
Івана кличуть і гудуть:
"Залізним будь, залізним будь!
Умій боротись до загибелі
Й свою нещасну Україну
На чужині ти не забудь!"

— Ні, не забуду! Я іду
До тебе, краю мій убогий! —
Іван спускає з ліжка ноги,
Йде, як сновиди, до вікна.
— Я так люблю твої дороги,
Моя Україно сумна!
Ти на груді моїй, як рана...
О, як залізно вірю я,
Що час визволення настане,
І шабля золота моя,
Мазепи, гетьмана Івана,
Над трупом ката засія!
Скоріш коня мені, коня!
Кричить Іван... Волосся — дуба,
Лице натхненне і худе...
Під місяцем білють зуби,
І кров тече з притислих губ...
Він у близьності, наче труп,
Стоїть у місячній кімнаті,
Неначе Марко той проклятий.
Ось повертається, іде,
Ляга на ліжко і безмовний

Так страшно дивиться у тьму...
Крізь вікна — хмар кривава вовна
Про смерть нагадує йому,
Коли, покинутий своїми,
Програє він рішучий бій
І у Молдавії сумній
Безславним сном старий спочине.

Як тяжко знов! Ось по кімнаті
Іде його старенька мати,
Благословля його хрестом.

— Готовий будь! Збирайсь, мій сину!
Народ хвилюється кругом...
Будь оборонцем України,
Що на шаблюки точить рала.
Тебе народ і бог обрали!
Надінь шолом і меч візьми,
Стань на чолі, здійми повстання,
Нехай чека тебе за тее
Страшна дорога Моїсея,
Доноси, зрада і вигнання...
Та доля страдників така.
По їх дорозі в бурі часу
Колись пройдуть нестримні маси...
Хай не здригне твоя рука,
Будь смолоскипом днів нових!
Хай ти згориш, і вітру сміх
Розвіє попелом надії, —

Той не живе, хто жити вміє
З душею темною раба.
Життя ж — це вічна боротьба!
І тільки сильними народи
Куються в нації, ідуть

Крізь бурі в радісні походи,
Торують для нащадків путь.
Їм не страшні ні жар, ні лід,
Бо їхня воля, як граніт.

Люби ж, мій синку, свій народ,
Веди його і йди за ним.
Хай не спиня пожежі дим,
Не кривить в крик твій юний рот,
Усе стерпи! Готовий будь!
Хоч і тяжка твоя дорога,
Та це, мій хлопчику, нічого.
Сідлай коня — і швидше в путь!
Хай не ляка тебе могила!
Їй хрест бриснув, як меч кривавий,
Десь загуло стократно: "Слава!.."

"На смерть мене благословила, —
Іван подумав: — Я готов.
Тепер я знаю, що робити.
Я розкажу, чиї ми діти,
Я возведу ясні міста...
Нас поведе вперед любов,
Любов і слава золота!"
Він довго зорив, до втоми
В куток таємний і знайомий,
Де мати чорна і бліда
З хрестом пропала без сліда.

Даремно звав її Іван
І простягав до неї руки, —
В кутку тремтів якийсь туман, —
Ридала пісня... Й тужні звуки
За серце тисли молоде...

Незчувсь Мазепа, як вікно
Залив багрянцем юний день,
Як Юзя перед ним давно
Стояла, наче на молитві.
І снів він про походи й битви,
Коли крові густе вино
Поллється по степах широких,
Де йтиме цар нестримним кроком
"В Європу прорубать вікно..."
Він чує, цар іде по ньому,
У грудях грузнуть каблуки,
Так важко дихати старому...
— Чом ти прийшов до мого дому,
Північний злодію? Чому
Мене штовхаєш ти у тьму?..
Що я зробив тобі, проклятий?..
Але у відповідь гармати
Гримлять під мурами Полтави,
І заглушає крики "слава",
Мов рух розпечений ядра,
Погребним гуркотом "ура".
Іван схопив себе за груди,
Сорочку рве, кричить, рида...

І панна злякана, бліда
Його в сльозах од муки будить.

МАЗЕПА

Коня! Скоріш мені коня!
Дай шаблю й чоботи, кохана,
Тендітна горлице моя!
Та не побачиш більш Івана,
Цей палац покидаю я.

ЮЗЯ

Та що ти, любий! Ти — як тінь,
Тебе на смерть розіб'є кінь...
Тобі лежать ще довго треба!

Але не слухає Мазепа
І хоче встати, та легка
Лілейна Юзина рука
Його тримає й не пуска.

МАЗЕПА

Я хочу швидше відціля
Віддячить москалю і ляху,
Що мій народ ведуть на плаху
Під сміх царя і короля!
Що так знущаються над ним,
Несуть йому ганьбу, образи!..
А я забув його накази
Й життя розмінюю на дим.
Крізь мури пишні і багаті
Я чую плач його, як дзвін...
Я — в пишнім палаці, а він
Гниє рабом у власній хаті.

Народе мій! В твоїй журбі
Невже нема чого робити?..
Невже судилося тобі
Рабів і зрадників плодити?!
А доля іншою була б...
Хто ж поведе тебе повстати,
Коли і я, мов пес, мов раб,
Тебе змінював на ці палати?

Де взять тобі своїх месій,
Коли і я такий, як всі?

ЮЗЯ

Ой, заспокойся, любий мій!
Не можна ж так! Я — ніби рана.
Невже в цей час твоя кохана
Така чужа душі твоїй?
А я усе зроблю, мій милий,
Щоб бути з тобою до могили,
Піду в огонь і боротьбу,
Я розділю твою судьбу,
Степами буду золотими
З тобою скрізь блукати я.
Однині будуть хай моїми
Любов і ненависть твоя!
Хай коні ждуть, і шабля, й слава,
І козаків бурхливі лави, —
З твоїм зіллється Юзі слід,
Коли одужаєш, як слід.

Неначе хмар останнє клоччя
Пропали привиди кругом.
І перший раз за довгі ночі
Іван заснув спокійним сном.

IV

Був день за вікнами такий,
Коли сидіть в кімнаті жалко:
Блискучий, тихий і лунких...
Над нерухомим білим парком
Тремтіла синь, кричали галки,

І сніг летів, летів і танув
На чорних кучерях Івана,
Що по дорозі тих йшов
І тепло марив про любов,
Про дні, коли він на коневі
Побачить знов сади вишневі,
Там, ще колись малим він жив,
Почує дзвін монастирів
І шум привітної діброви,
Дівчат і хлопців чорнобрових
У хороводі молодім...

Там рідний край, там рідний дім.
А тут алеї нескінчимої...
Йому давно набридло вже
Життя розкішне і чуже
І Юзя з синіми очима,
Як усміх осені прощальним,
Задуманий і золотий...
Іван на себе тільки злий,
Що був такий сентиментальний.
Чужі героям почуття
Людини тихої, малої.
Їх вабить інше життя
У шумі радісному зброї,
Орлами думи їх летять,
Мов до вершини снігової,
До того, що дається з бою.
А що само до них іде,
Їх вабить на короткий день,
На мить. Бо кличе їх багрянь
Нових вражінь, де серце тане,
Щоб знов у пристрасті шукань
Іти до обривів незнаних.
Так і з Мазепою Іваном,

Що до нових іде хотінь
І потопає в їх отруті...
В його душі, нічим не скутій,
Жіночі образи забуті
Живуть, як відгомін, як тінь,
І тільки про Україну мрія
Над ними вічно пламеніє...

V

Уздрів Мазепа на балу
Дружину одного магната...
Забув про Юзю він і свято
Молився білому чолу,
Бровам і віям тим крилатим,
Що обернули день на млу
Для паж. Бо була для нього
Терезія холодна й строга.
Вона не йшла — пливла землею...
Її скорити він не міг,
Хоч вився хмелею перед нею
Й барвінком слався їй до ніг...
Він ніс у серці муки жало,
Став білий світ йому, як тьма.
Здавалося, що жить — дарма.
Але вона все удавала,
І в цім призналася сама
У шумі і у сяйві бала
Під світлий музики прибій,
Коли на талії гнучкій
Рука Іванова лежала.

МАЗЕПА

Знов світ ясний і зникла тьма,
І в серці повно дня сіяння...

ТЕРЕЗА

Який це жах! Я вам сама
Освідчилася у коханні!

МАЗЕПА

Для мене ви — зоря світання,
І в світі кращої нема!
Любов і зряча, і сліпа,
Вона не знає меж між нами.

Так розмовляли їх устами
Серця закохані між "па".
А Юзя вже в монастирі,
Й перед розп'яттям, мов з туману,
Очей сіяють дві зорі
В жаркій молитві за Івана.
Все в'януть губ її цвіти,
Що все шепочуть із журбою:
"О, пане Єзус мій, прости
Його за зроблене зі мною!
Тебе, святий, про це благаю,
З собою у тяжкій борні!
За все, що він зробив мені,
Прости його, як я прощаю".
Минають ночі, линуть дні,
А Йвана Юзя все ж кохає
У монастирській тишині.

Терези муж на полювання
Подався з друзями у гай.
Ну, що ж, герою мій, Іване,
Покіль ти молодий, кохай,
Шепоче він: "Моя кохана!" —
Забувши Юзю без жалю...
І губи губ шукають п'яно...
— Терезо!.. Я тебе люблю!
— І я тебе люблю, Іване!..
Вона шепоче, вся в огні...
— Коханий мій! — Моя кохана!
Глядять зірки в вікно розкрите,
В кімнату ллється квітів пах.
І сяйвом місячним залитий
Спить гордий замок у садах...
Та що це?.. Гомін... Дзвін копитний
Ввірвався в аромати руж.
Вернувся хмурий, непривітний,
Старий, ревнивий пані муж.
Він одхиляє саду віти,
Він не чорняв, але й не рус.
І, наче кат, гризе сердито
І крутить, крутить довгий вус.
— Що нам робить? — рида Тереза. —
Тебе він візьме в гострі леза!
Огні ж все ближче між дерев...
— Тікай, тікай! — блага Тереза, —
Він розтерзає нас, як лев!
Так ніч закінчилась жадана.
У двох серцях і мука й тьма...
Але куди тікають Івану,
Коли і виходу нема,
Коли в напрузі дужих рук
Веде коня його гайдук...
Коли в пробудженні палати

Іде гроза поміж дерев,
І чуть магната хижий рев:
— Я покажу тобі, проклятий,
Як зводити чужих жінок,
Так, покажу, — о правий боже, —
Що й сам король не допоможе!
Гримить все ближче грізний крок...
Під владним помахом руки
(А серце то біжить, то стане)
Розкрились двері, й на Івана
Накинулися гайдуки,
Щоб взять його на гострі леза...
Так думав він... "Прощай, мій рай!"
Й вона йому: "Прощай, прощай!"
Все знав зарані муж Терези,
Не їздив в гай, у море трав...
Не полював у хащах звіря,
А розлютований без міри,
Мазепу він уполював.
З наказу пана слуги пана
(Була недовгою борня)
Ремнями прив'язали Йвана
Гуртом до дикого коня
Й бичами вдарили!.. Од брами
З них кожний наче одлетів...
І кінь шалений копитами
У дике поле загримів...
"Прощай, прощай, моя кохана!" —
Шепнув нещасний і зомлів.

VI

Кого це кінь несе у полі
З скаженим тупотом у синь?
І за конем у далі голі

Між довгих трав стрибає тінь.
Юнак прив'язаний до нього,
З спини його звисає вниз.
Йому скрутили руки й ноги
Ремнями туго... Моря бриз
Нагадує безмежне поле.
Під вітром трави, як води
Мінливі пасма на просторі,
Все хиляться туди й сюди,
Неначе хвилі в синім морі...
За жінку пана постраждав
Юнак і мчить безмежним степом
І тоне в океані трав...
Хто цей юнак?
Та це ж Мазепа...
Йому нічого вже не треба, —
Коня частиною він став.
В нестямі він. І кров обличчя
Ось-ось розірве... Небеса
До нього хиляться все ближче,
А голова його звиса
З коня все нижче і все нижче...
Та що це зникла в травах тінь,
І вдарився об землю кінь!..
Його сховали довгі трави
В своїй зеленій глушині!..
Лиш чули хрип його кривавий
Орли в гарячій вишині...
Та ось наблизилося двоє
І з коней злізли. Юнака
Звільнила дужая рука,
Ремні розрізавши тугії,
І затремтіли довгі вії...
А вдалині тумани гір...
Неначе обважнілі хмари...

Одкрив Мазепа синій зір,
А перед ним стоять татари...

VII

І от Мазепа у Криму
На виноградниках працює,
А в дар за це — лиш бич йому...
Жага в душі його вирує,
Жага свободи, щоб летіть
У полі на коні баскому
І не коритися нікому,
І були вільним кожному мить.
І буде так. Бо так він хоче.
Розквітне знов йому весна.
В його уяві карі очі,
Що бачив з ханського вікна,
Коли стинали рожі леза.
Оксани очі — не Терези,
Яка причиною була
Того, що він в степу глухому,
Де лиш орли у вишині,
Ледь не загинув на коні.
Вночі він буде в тім саду,
Де із вікна побачив очі
Та дві коси важкі дівочі
У сонця жовтому меду,
Що розганяв туман на клоччя...
Вони умовились втекти,
І на конюшні хана коня,
Що вкраде він, копитом б'ють,
Неначе вершників двох ждуть,
І очі їм горять червоні,
Щоб в далі їх нести ясні,
Татарські коні вороні.

І ніч прийшла. Іде Іван.
А по траві повзе туман,
Росою мочить юні руки,
За ним глухі копитні звуки,
Веде він коней вороних,
Як слід осідланих, як треба...
Лиш зорі бачили із неба,
Коли украв Мазепа їх.
В кущах він коней залишив
І через мур у сад подався.
Й таким солодким показався
Мазепі соловейка спів,
Що срібним сміхом заливався
Поміж трояндових кущів.
Він жде. Шепоче він: "Кохана!
Виходь. Я жду, я твій Іван,
Щоб пригорнуть гнучкий твій стан,
Моя солодка і жадана!"
А зорям дальнім, наче ранам,
Нема числа у вишині...
Вони далекі і ясні,
Горять незлічним караваном
У неосяжній глибині...
І вийшла янголом туманним
У сяйві місячнім Оксана...
І бачив місяць, як в траві
За муром зникли тіні дві,
Що віддались обіймам долі...
А потім бачив їх у полі,
Де квіти слались їм до ніг...
За Перекопом бачив їх...

В тривозі хан. І серце в'яне.
Оксана зникла. Все дарма.
Він од любові, наче п'яний...
А раз нема його Оксани,
То і життя йому нема.
— До мене! Гей, сідлайте коні,
Відважні вершники мої!
Степ затрясється од погоні,
В садах замовкнуть солов'ї...
Хай до шабель сверблять долоні, —
Узнають всі мою можуть.
Коли ж догнать не зможуть коні, —
Гяурів стріли доженуть!

Вперед, о вершники! До брані!
Загін готов. Сіяє хан,
Немов алмаз в своїм убранні...
Він очі виріже кохані,
Гнучкий її зламає стан!..

— Вперед, о вершники, вперед!
Він весь, немов кривавий бред...
І одчиняють дзвонні брами
Раби смуглявими руками...
Татари в сідлах, як один...
І в гори вирушив загін.

IX

Все степ і степ... Імлу німую
Проміння рве в ранковій млі,
І даль двох вершників малює
На тлі багряної зорі.
Вони летять, немов лелеки,
Стомився страшно з них один.

За ними чуть глухий, далекий
І зброї, і копитів дзвін.
Все ближче він... І все сумніше
Оксана дивиться в блакить...
Під нею кінь так важко дише,
І спотикається, й хрипить.
А хан все ближче... Чути крики...
Його загін у льоті дикім
Протори рве... Сивіє мла.
Оксані серце муки тисне...
І дзвоном радісним стріла
Уже співає смерті пісню...
За нею друга... Без кінця
Вони летять жагучим роєм,
Співаючи над головою,
І все страшніше пісня ця
То підіймається, то тане
І пропадає без сліда...
Мазепа мчить і на Оксану
З журбою скося погляда.
Співають стріл кругом рої...
Ось кінь захеканий її
Спіткнувся на обидві ноги
Й почав хилитися набік...
І повний смертної тривоги
Протяв далінь Оксани крик.
Вона лице схилила біле
Коневі в гриву, впала з ним,
Стріла в спині їй затремтіла
Кінцем роздвоєним своїм...
Нічого більше їй не треба.
Й спинив коня свого Мазепа.
"Умерти з нею!" — дума він.
То чий, то чий летить загін,
Подібний до важкої хмари?..

Чому спинилися татари
Й замовк побідний їхній сміх?
Невже злякав Мазепа їх?
Над полем вітер тужно лине
І сходить сонце. Буде бій.
То запорожців з України
Веде вусатий курінний.
За бідних сестер, матерів,
За поневолених братів,
За спалені безжально хати
Він їх веде в огонь відплати,
Старий, та з серцем молодим,
На дикий, непокірний Крим.
Все степ і степ. Без крику й мови
Мчить козаків страшна підкова
Туди, де кров не спинить біг,
Де грізно ждуть татари їх...
Вони стоять залізним ладом,
З-під брів горять їх очі злі,
І ллється сонце водоспадом
На їх оголені шаблі...
Хай не один на цій землі
Впаде, і очі під чадрою
Заплачуть теплою сльозою, —
За те вгорі, де неба муть,
Покірні гурії їх ждуть.
Їм Азраїл відчинить браму
Туди, де музика, де спів...
І витягненими шаблями
Вони стрічають козаків...
За вдар удар, і смерть, і мука
Об тіло сталь так тупо стука,
В одній юрбі свої й чужі...
Мов після довгої розлуки
Зустрілися товариші,

Веселі лицарі пригожі,
Й націлюватися не можуть...
Вже коні мчать без верхівців,
Що осідлали їх востаннє
Чужим на сльози і на жах,
І марно кличе їх іржання
Своїх соратників в боях.
В крові рубається Мазепа,
Навколо все, немов пожар...
І лицарі чубаті степу
Все дужче тиснуть на татар,
З боків обходять їх... Нікого,
Нікого випустить... "Живого
Хватайте хана! Гей, хватай!"
Горить клинків кривавий гай...
І раптом шабля курінного
З рукою впала на дорогу,
Став гаснуть зір його швидкий...
І захитались козаки...
Ослаб їх тиск... Татарську зброю
Вже не зламать сьогодні їм.
І джура вивів з кола бою
Коня з нестямним курінним.
Вже козакам не бачить Криму,
Там, за горами голубими...
І вал чубів, як в бурю сад,
Почав котитися назад,
Мов захитались далі степу...
В цю мить жахливу крик Мазепи
Нову енергію бійцям
Улив. "До мене, товариство!"
І коні буряною ристю
Помчали з кола козаків,
Що вже стискалися грозиво...
Удар! Удар! І знов, і знову

Впав на Мазепу... Світ хитнувся...
Та кінь під ним не спотикнувся...
Його за повід хтось рукою
Й Мазепу вивів з пекла бою.
Коли ж розкрив зіниць огні, —
Це що таке? О добрі люди!
Маленький дяк з хрестом на грудях
Летів з ним поруч на коні...
Та знов наскочили татари.
Дощем посипались удари,
Було лиш чуть: тупу-тупу!..
І довго гналися татари
За козаками по степу.
Зайшло вже сонце. Зорі небо
Поволі вкрили без доріг.
Але ще довго чув Мазепа
Погоні крики в тишині...

Х

Гарматні жерла з-за валів
На хвилі дивляться суворо...
То Мати-Січ... Музика й співи
Між куренів, як і учора.
В жагучім блисканні шабель,
Немов шабаш чортячий сниться,
І поміж ними дяк-п'яниця,
Немов Пилип із конопель.

ДЯК

Пий, товариство! Хто не п'є,
У того в голові макуха.
В ім'я отця й святого духа,
Панове, пий, як пити є!

Хай тонуть горе і досада,
В горілці лиш одній відрада,
Бо як зберешся в дальню путь
У пеклі випить не дадуть!

МАЗЕПА

Я за визволення своє
З тобою п'ю, великий дяче!
Ти врятував життя моє,
І я тобі за це віддячу.
Обрали писарем мене,
Щоб ваші подвиги у книги
Всі записать... Буття жахне
Мене навчило... Як вериги
Тягар судьби я ніс в журбі,
Та розтопило сонце кригу,
І з снігу квіти голубі
Щасливих днів життя в степах
На мене глянули в сльозах...
І попрощався я з журбою,
Так пий же, дяче, я з тобою!

На Січ проміння сонця скося
Багряно глянуло... перо
Хмарок, неначе листя стоси...
А сонця золоте цебро
З зеленим обрієм злилося,
І вечір голубі покоси
Поклав на стомлений Дніпро...
Спахнули вогнища в Січі, —
Там бубни б'ють в дзвінкі долоні...
В гаю замовкнули пташки.
І наче коні на припоні,
У берег б'ються байдаки...

Мазепа — писар курінний,
 Юнак лукавий і хоробрий.
 Його життя розширив обрій
 З життям безперестанний бій,
 Щоб знявсь він птахом до зірок.
 Та жаль, в Січі нема жінок.
 Вперед! Любов'ю я горю,
 І до народу, чий він син,
 Чия в бою не схибить зброя.
 Я ж українець, як і він,
 Дитя Комуни світової,
 Я партії своєї син
 І син донецького я степу,
 Що розірвав потали гать,
 Я серцем хочу показати
 Страшну трагедію Мазепи,
 І в ній
 в той час страшний незгоди
 Трагедію мого народу:
 Мазепа не осяг висот,
 Куди ведуть життя ідеї...
 В години зради і негод
 Його прогало лихо злеє
 З землі омріяних свобод,
 Як богом обраний народ
 Прогнав в легенді Моїсея.
 Любив Вкраїну він душею
 І зрадником не був для неї.
 А Карл Дванадцятий?! Це — так,
 Як Вашингтонові французи
 Допомогали. Аж ніяк
 Це, мій товаришу і брате,
 Не можна зрадою назвати.

І хай упав він в боротьбі
На злі, скривавлені дороги...
Цар православіє собі
Взяв за союзника страшного.
Церкви Мазепа будував,
А цар із дзвонів лив гармати, —
І цим, товаришу і брате,
Хребет Мазепі поламав.
І красеня зів'яли брови
Разом із серцем у Молдові.
Він серцем біль народу чув,
Що вдаль дивився крізь багнети.
І єзуїтом він не був, —
Це тільки вигадка поета.
І кров стікала на ріллю,
Стискалось коло вужче й вужче...
О Пушкін, я тебе люблю,
Та істину люблю це дужче!
Колись казав мені Коряк:
"Петро був волею прогреса",
І розумів поет це так,
Що впав під кулею Дантеса,
Хоч Коряка він і не чув.
І не хотів це зрозуміти,
Петра вважаючи бандитом,
Що в нас кріпацтва вік завів
На радість злу багатіїв.
Коряк казав: "Що — ваш Мазепа!
Батурин бідний в нього був,
А у Петра був Пітер!.. Степом
Мазепа аж в Бендери гув,
Історії розбитий цепом".

Я думав: "Як же Вашінгтон,
Коли був Лондон у англійців,

Що збагатилися від вівців
І задавали стіту тон!
Що із Нью-Йорком Вашінгтон,
З селом нещасним міг зробити
Проти гіганта з островів!..
І все ж гіганта він розбив,
Як вітер розбивав сердитий
Громади хвиль під радий спів,
Коли ламає саду віти!
Чого ж Мазепа не розбив
І не злетів він до висот?..
Бо не пішов за ним народ
Шляхом і радості й надії.
Не зрозумів його він мрії...
Та й як він зрозуміти міг
На перехресті злих доріг,
Під ураганами негод!..
Бо помиляється й народ,
І гнеться, як від бур лозина,
Та не ламається з негод.
Прости мене, моя Вкраїно!
Тобі молюсь... Мене прости!
Мене ж бо породила ти,
Мені дала ти карі очі,
Й я бути виродком не хочу.
Ти у кривавих злих вітрах
Ішла, не маючи кордонів,
В глухих оголених степах
На люту радість царських тронів,
Не так, як Венгрія. В горах
Була її відпорна сила,
Хоч тьма і Венгрію давила,
Хоч предком був її Атілла.
Не досягли ми тих висот,
Що сяють іншим в морі слави...

Бо помиляється й народ,
Коли немає ще держави.
Неначе збите градом жито,
Були ми серед чорних піль...
Бо не могли іще робити
Централізованих зусиль,
Не панували в власній хаті,
Програвши з долею двобій,
Як росіяни в дні прокляті,
Коли їх полонив Батий.

В нас Академія була
У той далекий, дальній час,
Коли культура в нас цвіла,
І навіть німці вчилися в нас.
А Мати-Січ! Ядро звитяг!
Іще Вольтер писав про неї,
Про малиновий слави стяг,
Що гордо маяв над землею,
Аж від Дунаю по Сиваш,
Щоб нам в віках не знать загину
І славив нашу Україну
Сам Сагайдак — Суворов наш.
Хіба це викреслиш? О ні!
Це — серце вирвати із болем
Із грудей власних, що гудуть
Од бур чуття... Ні, не забудь
Нам Войнаровського ніколи!
В Сибіру згас він, одстраждав
Під плач тайги і рев негоди...
Його Рилєєв оспівав,
Безсмертний син свого народу.
Судьбу поетову кандальну
Клянусь я оспівати теж
І смерть його на тлі пожеж...

Це буде пісня привітальна.
Про це кажу, щоб кожен знав.
Про "Малоросію печальну"
Й сам Пушкін теж колись писав
В своїй "Полтаві". Наш Тарас,
Що батьком став навік для нас,
Не полюбив її, братове,
Хоч і у ній натхненне слово
Чеканне, наче кроків мідь.
Та і за що її любить!
"Донос на гетьмана-злодея
Царю Петру от Кочубея"?!
Бо бідний гетьман не "злодей",
А Кочубей — це ж Кучук-бей,
Тому й такі його діла.
Батия кров у нім текла,
У голові, що вийшла з степу,
Що відрубав її Мазепа.

Ну, годі відступів. Пора!
Пора, товаришу і брате,
Коня крилатого сідлати,
Щоб знову лет його відчуть, —
І "з Богом", як то кажуть, в путь!

XII

А час летів і днів підкови
Губив, як зорі — блиск в траву...
І Самойлович сумнобровий
Віддав Мазепі булаву,
І той узяв її з любов'ю.
Збудує він життя нове
І зійде на його вершини.

А крик гримить: "Нехай живе
Великий гетьман України!"

XIII

Так ось він, Київ, що йому
В Варшаві снівся і в Криму,
Коли розлука з ним проклята
Дні обернула на тюрму,
Якою волею судьби,
Щоб знов любити і страждати,
Він попрощався без журби.
Тополі листячко лапате
І весняний каштанів сніг...
Ось чорнобривії дівчата
В вінках із квітів голубих
Попід зеленою горою
Ідуть шумливою юрбою.
І глянула не раз, не двічі
Одна із них Мазепі і вічі.
Він у червоному жупані,
Байдужий, наче кам'яний...
Він снить про зір з-під довгих вій,
Бо все віддав своїй Оксані,
Що десь, де сиві ковилі,
Заснула на чужій землі.
Там лиш вовків огненні очі,
Немов свічки, горять у тьмі,
Коли із неба зорі ночі
Шлють промені, як сни німі...
І дума він — о серця біг! —
Оксани очі серед них.
А сонце встане над травою,
Немов над маревом ріки...
Мазепо, тут вона з тобою,

Як помах білої руки,
Що проводжала в бурі бою
Чи на бенкет... Згадки, згадки
Течуть лазурною рікою.
Подібні до Дніпра-ріки.

.....

Красу він Києва відчув
І матір бачив на хвилину.
Та в Києві недовго був
І в Білу Церкву знов полинув.
У Кочубея гроші й слава,
Його життя, немов весна,
Й та, що любила Броніслава,
Вже Кочубеєва жона,
Вродлива жінка і лукава.
Мазепу жду в саду вона.
В кущах сіренький тьохка птах
І очі мружить з насолоди,
Там, де роса і прохолода...
І в срібнім сяйві з небозвода
Спить Біла Церква у садах.
Спить Кочубей, йому й не сниться
Про те, що за його вікном
Його красуня-молодиця
Тому, хто ніжний і мов криця,
Схилилась на плече чолом.

МАЗЕПА

О, дай на тебе надивиться,
Моя ти горлице ясна,
Колись була ти цар-дівиця,
Тепер татарина жона...

Горять зірки, мовчить алея,
То стала вічність, наче мить.
В обіймах гетьмана тремтить
Жона нащадка Кучук-бея,
А Кочубей, хильнувши, спить.
У сні він, мов дитина, хлипа,
Мов доля б'є його лиха.
А за вікном зітхає липа,
І Кочубеїха зітха.

КОЧУБЕЇХА

Буть треба далі од гріха,
Та це зробить мені несила.
Що я не мщу, а полюбила, —
Моя вже доленька така.

Ти пам'ятаєш Броніслава?..

І знов цілунки й тишина...
У Кочубея гроші й слава
Та ще й зрадливая жона.
Про щастя мріяла алея,
Де соловей, квітки й роса...
І день настав... У Кочубея
З'явилась дівчинка-краса.
Сидить господар-недотепа,
Не зводить з дівчинки очей.
Сміється радісно Мазепа,
Мовчить рогатий Кочубей.
А Кочубеїха (так треба, —
Не марно тьохкав соловей)
Від сивоусого Мазепи
Не може одвести очей.
В її уяві ніч... алея...

І незабутня та весна...
І до сумного Кочубея
Говорить з усміхом вона.

КОЧУБЕЇХА

Чого мовчиш?.. Твоя ж дитина.
А чи гадаєш, не твоя?..

І зашарілась, мов калина,
Од серенади солов'я.

КОЧУБЕЇХА

Вона на тебе схожа дуже,
А очі, очі, мов блакить.
Усе мовчиш, сердитий муже,
Хрещений батько ж не мовчить.

МАЗЕПА

Пощо мовчать, коли так ясно,
Як у дитини на душі.
Моя хрещениця прекрасна,
Як місяць у нічній тиші.

(До Кочубея)

І схожа так на тебе дуже,
Така ж смугленька, як і ти.

КОЧУБЕЇХА

Скажи хоч слово, любий муже!

КОЧУБЕЙ

До церкви треба скоро йти
І помолитись за Мотрону,
Щоб, як троянда, розцвіла
Вона у домі білім цьому
І, як тополенька, росла.

МАЗЕПА

Ну, що ж. До церкви вам дорога,
Мені ж державнії діла.
Я буду теж молитись богу,
Щоб Мотренька, як цвіт, цвіла,
Щоб не закрили світ їй тучі,
Не знала щоб нужди заков.
Не марно в ній тече жагуча
Татарсько-українська кров.
Кров степовая, не байдужа.
Здорові будьте! Я пішов!

І вийшов він, як тінь багряна,
З господи білої, мов вгруз
У день, мов явір у тумани...

.....

А Кочубеїсі коханий
Все снівся й снівся. Довгий вус
Торкавсь до губ її гарячих,
І сад пахтів диханням руж...
Вона проснулась. Мотря плаче...
А поруч спить рогатий мужж.

Минали дні, минали роки,
Пливли, як в сонці та ріка.
Росла смуглява й синьоока
У Кочубеїхи дочка,
На батька схожа, особливо
Коли ще був він молодим.
Росла струнка, росла щаслива.
Щастило їй в житті у всіх!
Росла, тополенька неначе
В киреї неба голубій,
Швидка, нервова і гаряча,
Як в спеку вітер степовий...
Ну та ж татарська, видно, вдача в неї,
Як у старого Кочубея,
І викликають мрій рої
Монгольські вилиці її...
Росла і виросла на диво
Така, як всі і не як всі,
Не мовчазна й не говірлива,
Немов конвалія в росі.
Старий Мазепа все дивився
І надивитися не міг
У очі їй, немов молився
Лиш їй, забувши про святих.

Як золота зорі бандура,
Душа акорди струн бере...
І протяла стріла амура
Два серця — юне і старе.
Неначе блискавка сліпуча,
Пройшла крізь них не для біди,
І стиснулись вони жагуче,
Щоб битись разом назавжди.
Мазепу все, усе тривожить,
Він жити, жити поспіша.

О, як старий любити може,
Коли за обрій йде душа,
Неначе сонце, що заходить
Туди, де холод, тиша й мла,
Й землі востаннє з небозводу
Воно проміння посила...

Іще нема зорі заграви,
І коників змовкає хруст.
А сонечко цілує трави
Вогнем своїх кривавих уст...
І довго ще печаллю степу
Горить зоря... Так і Мазепа,
Старий, як осені мотив,
У Мотрі юність полюбив,
І груди рвуть йому зітхання.
Він знає, це — любов остання.

А Кочубеїха, як вир,
Зла на дочку і на Мазепу...
Її терзає любий звір,
І звір цей — ревності.
Не треба
Їй різких доказів. Все ясно.
До сліз закохана в Мазепу
Її дочка, як день, прекрасна.

КОЧУБЕІХА (до Мотрі)

Забудь його, бо він старий,
Та ще й хрещений батько твій.
Ти молода, а він примара.
І юності старе — не пара.

МОТРЯ

Ні, пара! пара! Ти — примара,
Коли на нього кажеш це!
Чого гориш, як од пожару,
Коли уздриш його лице?!

Гадаєш, я не помічаю.
Мов мак, лице твоє цвіте...
Так знай же, я його кохаю.
Хрещений батько! Це — пусте,
Любов ніяких меж не знає.
Моє він сонце золоте.
Й я сонця іншого не знаю.

Од люті мати ломить руки,
З очей її пашить вогонь.

КОЧУБЕЇХА

Я прокляну тебе, гадюко,
Забудь його, забудь його!

Але для Мотрі перепони
Немає і не може бути.
Забуть Мазепу, щастя сон,
Це значить дихати забути.

Неначе буря у палаті,
Мов я із Мотрею кричу.

МОТРЯ

Як так, то будьте ви прокляті,
Я до Мазепи утечу!
Люблю його я щиро, чисто.
І він мене не улещав.
Я віддала йому намисто,
Щоб він про мене пам'ятав,
Щоб думав він, що я неначе
Злила з ним серденька вогонь,
Щоб відчував, як кров гаряча
Тече із жил моїх в його...

На Білу Церкву світять зорі,
І лист тополі шелестить.
Замкнули Мотрю у коморі.
Заснуло все. Вона ж не спить.
Для нього все вона забула,
А у саду кипить весна...
І Мотря приви́дом майнула
В траву з високого вікна.

Хіба для неї перепони
Старої матері прокльони
І навіть бог, що як блакить...
Вона біжить повз вишні й клени,
У палац гетьмана біжить...
А серце б'ється так шалено,
І кров у жилах так горить...
Буть тільки з ним! І більш не треба
Нічого їй. Буть тільки з ним!
І от вона уже в Мазепи,
В його покої голубім.

МАЗЕПА

Як ти прийшла, моя кохана,
Як ти могла таке зробити?
Як серце у твого гетьмана
У грудях стогне і болить!
Що скажуть люди?! Як це можна?
Втекти до мене од батьків!
Горить душа моя тривожна,
Мене лякає божий гнів
І людський суд. Моя хрещена!
Та людям мук моїх не знать.
О, як хотів би "наречена"
При всіх на тебе я сказати.
Твоїх батьків я ублагаю
Вогнем моїх пекучих сліз.

І гетьман в сад, що все зітхає,
Мотрону на руках поніс.
Несе, а горе скалить ікла,
І серце крає меч біди...
Ось Мотря вирвалась і зникла
З очей, неначе назавжди.

Вона гарячим вітром степу
Помчала й зникла у кущах.
І наче зорі, у Мазепи
Мотрони очі у очах...

В тиші палат журба безкрая,
Десь плаче Мотря, вся в сльозах...
А Кочубеїха благає
Свого татарина, на жах
Йому й собі, — вся гнів і крик, —
За Мотрю, зганьблену навік,
І потай дума сумовито:

"І за мою любов розбиту,
За все Мазепі відплати!"

КОЧУБЕЇХА

Втекти від нас! Його це чари!
Як серце рветься од тривоги!
Ніколи їм не були в парі,
Цього не хочуть церква й бог.

Як не блага він, не ворожить,
Закляттям загубивши лік,
Та за дружину бути не може
Йому хрещениця повік.
Та ще він зрадник. Чорні мрії
В душі од всіх охороня
І проти матері-Росії
Готує тайно повстання.

Я знаю все. Пиши Петрові,
Пиши, покіль ми ще живі,
А то настануть дні грозіві,
І ми потонемо в крові...

Й хтозна, чи виринемо потім,
Бо вся Україна — збройний стан.
Буть швидко вибуху. Це — злодій,
Це супостат, а не гетьман.

Петрові будем ми в пригоді,
Й він не забуде нас. Пиши.
І пише Кочубей: "...він злодій..."
Лиш Мотря плаче у тиші...

XIV

Кто при звездах и при луне
Так поздно скачет на коне?
О. Пушкін

У сяйві зоряних огнів
Кого це кінь шаленим скоком
Несе на північ, в даль степів?..
Це красень Іскра, що любив
Над зорі Мотрю синьооку
І тільки нею в мріях жив.
Він нею жив. Ночей немало
Не спав од дум, що, як ріка,
Йому всю душу заливали...
А Мотря тільки кепкувала
З закоханого юнака.
Хоч трохи, може, й жалкувала.
Та що ж, знать, бог так захотів,
Що чорні брови проміняла
Вона на злами сивих брів,
І гетьмана рабою стала.
Як жар, у жилах юна кров...
Летить козак удаль досвітну...
Його ненависть і любов
Женуть на північ непривітну...
Так. Перед ним мета одна,
Це — жало видерти зміїне
З зрадливих уст! Не знають сна
В нім лють на гетьмана страшна
Й любов до Мотрі й України.
Біжить назустріч далина,
Що ледь світає над землею...
А серце сеє — журби мара...

Летить з доносом Кочубея
Полковник Іскра до Петра.

Цар не повірив в діло злеє,
Не скинув ще довіри пут.
Віддав він Іскру й Кочубея
Мазепі на суворий суд.

І от. Шумить майдан широкий
Од розхвильованих людей...
А біля плахи сумноокий
В сорочці довгій Кочубей.
Усе в зловісних фарбах тоне,
Для нього даль вже нежива...
І коло ніг його холоне
Кривава Іскри голова.

Кат одрубав її... На жертву
Пішов юнак, а міг би жить...
І очі холодно і мертво
В холодну дивляться блакить...

Над батьком Мотрі небо хмуре...
Дочка десь плаче у юрбі,
І, наче траурна бандура,
Ридають далі голубі...

Так світло й легко над землею,
А на землі в сльозах любов.
І на сорочці Кочубея
Горить багряно Іскри кров...

"Держіть її! Держіть!" Юрбою,
Немов потоком, хтось пливе...

Обличчя, наче неживе,
І очі з чорною журбою

У простір дивляться... "Держіть!"
То Кочубеїха... Не в силі
Страшного горя пережить.
За грані волі в ній, як хвилі,
Душі розхлюпалась блакить...
"Держіть її!.. Держіть!.. Держіть!.."

Любило так це серце щире...
Кому ж його любов жива?
На шию впав удар сокири,
І покотилась голова
По ешафоту і землею...

Красиві зайві тут слова.
Така вже доля Кочубея...
Там десь прозорий хорів спів...
А він лежить, мов небо лине...
Він теж по-своєму любив
Свою нещасну Україну.

А Кочубеїха! Вона
З наказу гетьмана Мазепи
Худа, розпатлана й страшна
Мчить за конем широким степом...
Вона біжить, а кінь — все швидше
З хвостом нап'ятим, як струна,
Летить, копитом б'є в обличчя
Нещасну страдницю... Одна
В широкім і безжальнім полі
На жертву і коневі й долі
Катами віддана вона.

Ремні їй вгризлись туго в руки.
Вона ж не розуміє муки,
Співає щось і об грудки
Грудьми все б'ється...
Тіло рветься,
Земля оголює кістки
Од м'яса їй... Вона ж сміється...
Аж доки... Доки лиш кістяк
Пропав, де в житі квітне мак.
У хмарку місяць загорнувся,
В траву лив сльози золоті...
А кінь додому повернувся
З ремня огризком на хвості...

Так важко дихав чорногривий,
Неначе гору поборов...
І довго конюх буркітливий
Стирав з хвоста засохлу кров.

XV

Іще в Січі, о даль моя,
Ховаючи таємні мрії,
Йван зненавидив Палія
За те, що він любив Росію.
А скільки в нім таємних мрій,
Що він беріг в ім'я любові
До України, боже мій!
Тепер полковником Палій
На правім березі Дніпровім.

"Літа, літа... Промчали ви...
Невже рабом і я загину?"...
А довгі руки із Москви
Все обіймають Україну...

"Ні, лобом не розбить бетону
Й сказать, де наші, де чужі,
Коли стрілецькі гарнізони
У кожному місті, як ножі!.."

Так думав він, а кінь копитом
Простори рве і землю б'є
Під вітром злякано-сердитим...
Земля моя, життя моє!

Іван Степанович старіє,
Для нього це не новина.
Його волосся й давні мрії
Вже вкрила років сивина...

"Ах, той Палій!.. Палій, Паліє!
Тобі дорога вся ясна.
Мені ж..." І гетьман шаленіє,
А в серці ненависть одна.
В його очах горить багряно
Якийсь огонь... "Пора, пора!.."
А кінь летить у морі трав,
Нема кінця і краю степу.
Од мрій не звільниться Мазепа...
Він Кочубеїху згадав...
В траві копита б'ють не лунко,
Земля вже скоро буде в темі...
Згадав Мазепа поцілунки
І шепіт пристрасний у темі...

"Як сяє місяць!.. Скрізь так тихо...
І так шумить гаряча кров... —
Йому шепоче молодиха. —

Од всіх ховаєм ми любов.
Це — гріх, мій гетьмане коханий,
Це гріх великий, о повір! —
Шепочуть повні губи п'яно:
— Мій сивоусий богатир!.."

Давно, давно... Дочка у неї,
Смуглява Мотря... Чи ж його?..
Ах, ніч! Та ніч у зір інеї
І щастя повного вогонь!..

Минулих днів далекі тіні
Ніяк не тонуть в років млі...
Те щастя — айстри в дні осінні,
Що запізнались на землі.

А серце ниє... В вухах дзвін,
Мов од копит, що б'ють нестримно.
І на душі так дико й димно...
Хрещений батько Мотрі він.

Знов, як раніш, всі в зорях ночі,
Останні, може, у житті...
Йому все сняться владні очі,
Мотрони очі золоті...

А роки мчать кудись шалено,
За силуетом силует...
Він кличе Палія Семена.
І от шумить уже бенкет...
Зір Палія за мури лине...
А брови — крил орлиних змах...
Сидить вся в золоті старшина.
В багрянім бархаті, в шовках...

Палій між нею, наче цвях:
"Тут зрадою і кров'ю віє".
Думок не глушить чарок дзвін.
За те, що любить він Росію,
Його не люблять, знає він.
"Росія — щит наш од негод.
Незборний з нею наш народ.
А од старшини лиш халепа".
Так дума він... І, як сова,
На нього дивиться Мазепа
Й вина у чарку підлива.
Він з Палія не зводить віч,
У них щось темне і вороже.
Він сивий весь, як та, що в ніч
Літа, а вдень літять не може.
Одного помаху руки
Було достатньо і немало.
На знак цей дужі сердюки
Біля Семена грізно стали...

"В'яжіть його!" І от Палій
У путах весь, блідий, блідий...
"Невже кінець?.. От так халепа!.."
"Він зрадник!" — вигукнув Мазепа.

XVI

Туман у серці і кругом,
Як дим мутний на полі бою...
Стоїть Палій перед Петром.
Горять докором і журбою
Семена очі... В них любов
Злилася з гнівом невимовним,
Що то спажне, то згасне знов...
Стоїть перед Петром безмовним

Семен... Вкраїни береги
Далеко десь одтуманіли...
"Дай сил мені, о краю милий!"
Але залізом ланцюги, —
Яка ганьба, і мука, й жах! —
Глузливо дзвонять на ногах...

Тюрма... Далеко ще до ранку.
Ось перервав Петро мовчанку.
"Так це така любов твоя!..
На милість не зміню я гнів!..
Мазепі тільки й вірю я,
Найкращому з моїх братів..."
Петро на ліжкові сидів,
А вищий був за Палія.
"Тобі прощення не знать.
Готуйсь до кари, сучий сину!
Хотів навіки одірвать
Ти від Росії Україну...
Загинеш ти, як хижий звір!" —
Не давши вимовить і слова,
Петро, од люті весь багровий,
Пішов. І от його нема.
Кайдани... Туга і тюрма...
Крізь ґрати зір огні вишневі,
Як скорбні думи Палієві...
"Там сонце світить на ріллю,
На квіти і людей обличчя...
Я Україну так люблю,
Її простори бунтівничі,
Її тополі і зірки...
О, краю мій, моє ти небо!
Якби я довгі жив віки,
Не надивився б я на тебе!..
Я все дивився б на траву,

Що переливно вітер хилить...
Для тебе тільки я й живу,
Моя ти Україно мила!
Хоч перед смертю надивлюсь
На тебе, краю мій коханий,
Душі очима, мила Русь,
Мій Київ, сонцем осіяний!
Ти, в синь здіймаючи свій спів,
На зло ворожої стихії
Став матір'ю всіх городів
Непереможної Росії.
Хай славою синів жива
Не ображається Москва,
Чий крок в світах гримить залізною,
Щоб славить у віках вітчизну.

У дружбі, наче сталь єдина,
Живуть Росія й Україна.
Вони — це слави світла рать,
Що стереже простори милі,
І вже ніякій в світі силі
Єднання їх не розірвуть.
Не раз вони в вітрах загину
Лили червонеє вино...
Тому й люблю тебе, Вкраїно,
Що ти й Росія — це одно!"
І ці думки у тьмі й тиші,
Як пісня, ллються із душі.

XVII

Палій на каторзі. Несила
Йому дивитись на сніги.
І м'ясо до кісток проїли
Йому іржаві ланцюги.

Поміж дерев виття звірине,
Сичить поземка, як змія...
А десь далеко Україна
Садами кличе Палія,
Там, де зеленою юрбою
Тополі зводяться увись,
І над Дніпровою водою
Крильми дві чайки обнялись...

В його хатині стогне лихо.
Там тільки сльози й тишина...
І у зажурі Паліїха
Сидить край синього вікна.

До бою твоє серце звичне,
Але чому ти був такий,
Петром брутально і цинічно
Утилізований, Палій?..
З релігії, неначе з водки,
Ти кату ноги цілував...
Не міг ти бути Полуботком,
Що за Вкраїну кров пролляв.
Віддавав за неї серце щире,
Та не пішов на чорну гру,
Й під гострим вилиском сокири
Не покоровся він Петру.

За те, що грав ти і програвся,
Бо виграв лиш Петро лихий,
А ти у монастир подався
Свої замолювать гріхи.
Чи ж замолив? Бо Україну,
Не ту Вкраїну бачив ти.
Од мрій твоїх, козачий сину,
Лишилися одні хрести.

XVIII

Мазепа дума, як на крицю
Знайти ще дужчу силу — гнів...
Щоб будувать свою столицю,
Петро все просить козаків.

Вони в болоті там втопають,
Ллючи в Неву і піт, і кров,
І на кістках їх виростають
Гранітні велетні будов...

Петру ж все мало... Ще, Мазепо!
Все ще і ще... Прокляте "ще"
Терзає серце без потреби,
І серце, як вогонь, пече...
І йдуть на північ діти півдня
Й своє офірують життя,
Ідуть під спів прощальний півня
Без вороття, без вороття...

"Ну, як йому заткнути пельку?" —
Мазепа дума. Пелька ж та
Все ширше зуби розгорта
Й ковта чуби, шлики, петельки —
І вже назад не поверта.

XIX

А небо дихає грозою
Над синім вилиском штика...
То Карл Дванадцятий до бою
Петра з фіордів заклика.

Відважний лицар опівночі
Полки хоробрі ізбирав...
Петро ж іти туди не хоче,
І швед рушає не Петра...

Та не шляхом Наполеона
Йде завойовник молодий...
Зіткнулися в грозі два трона...
Хто переможе?.. Буде бій!..

І не один. Вкраїна сниться,
Вікінгу сниться вся в садах...
Мазепа жде його, і криця —
Петро розсиплеться у прах.

Лиш треба здвоєно ударить
Його у точку, ще й одну!..
І загудуть кругом пожари,
І шведи виграють війну.

Шматочок ласий Україна.
Так дума Карл — напівдитина,
Що раз уже Петра розбив
Біля балтійських берегів.

XX

Не для бенкету, не параду,
Відкривши таємниці тьму,
Мазепа скликав на нараду
Старшину, віддану йому.

МАЗЕПА

Панове, вже прийшла година
В кривавій величі своїй.
А чи готові за Україну
Ви всі іти на смертний бій?
За нашу націю нещасну,
Що лиха випила до дна.
Щоб путь її була прекрасна
І стала вільною вона?

СТАРШИНА

Готові! Ми давно готові!
Веди нас, батьку! І шаблі,
Неначе блискавки грозові,
Немов огненні жала злі,
Повітря разом розітнули
В покої гетьмана... "Веди!
Щоб нашу вольність нам вернули,
Маєтки наші і сади!"

ОДИН ІЗ ЗМОВНИКІВ

Але де візьмем збройну силу,
Щоб нас Петро не поламав,
Неначе хмиз?

ЩЕ ОДИН

Нас мало. Їх же... Я сказав...

МАЗЕПА

Цього не бійтесь. Це — нічого.
Нам Карл Дванадцятий — допомога.

Звичайно, на за наші очі
Нам буде Карл допомагать.
Загарбать він Вкраїну хоче, —
І це нам треба добре знать.
Далеко Швеція. Ми потім
Її розіб'ємо ярмо.
Це не Росія, що так близько.
Та й січове хоробре військо
У нас в руках. В нас козир є.
Хай перше Карл Петра поб'є.
Й йому, ослаблomu, ми будем,
Мой братове, добрі люди,
Козацьку волю диктувать.
Про це нам треба пам'ятать.

І повні ненависті й шалу,
Вони розходитися стали
В передчутті страшних негод.
Та ні словечка не сказали
На цій нараді про народ,
Немов його й не існувало.
Тож знай, жупанство малинове,
Народ останнє скаже слово!

XXI

Як Палія любила Січ,
І як його ще й зараз любить...
Коли він кине грізний клич,
Вони підставлять смерті груди
І ринуть бурею за ним
Крізь канонади лютий дим...
Він бачить бронзові обличчя
Своїх братів по боротьбі
За Україну й славу Січі...

В журбі чоло він нахилиє,
А за вікном тайга ридає,
І в тундрі голос її лине...
Ні, то ридає Україна
У горі-розпачі німім
За сином зрадженим своїм.
Як довго лине ніч зимова,
З морозу все вікно рябе...
Щоб виправдать йому себе,
Петро не дав сказать ні слова.
І в дерев'яному бараці
Снуються думи про того,
Хто застромив ножа вогонь
У вірне серце небораці
В жахній зрадливості своїй.
І гнівно думає Палій:
"Я відплачу йому, собаці!
І буде, як завжди, незмінно
Росії вірна Україна!
Одна в нас правда і можуть,
Як і одна в майбутнє путь!"

Кривив Петро уста вишневі...
Він же не вірив Палієві...
І от, нарешті, зрозумів
(У серці невимовний гнів).
Що, як довірливу дитину,
Його Мазепа обдував.

XXII

Вже Карл Дванадцятий кордони
В пихатій величі пройшов...
Пора, пора набить патрони,
Пролить нападників злу кров!

Там, там, до Ворскли, до ріки
Іде юнак в царя короні.
Титан із золота в броні
І йдуть прославлені, швидкі
По манію його руки
По всій, по всій та оболоні,
Блакитні Швеції полки.
Їх запорожців стріли лави
Тих, що Мазепа сивий вів...
Музика грала, крики "слава"
Й різнокольорових прапорів
На вітрі гомін... Як у сні...

І от під мурами Полтави
Полки спинилися, міцні
В своїй злютованості грізній,
На горе Матері-вітчизні.
.....
За штурмом штурм... Але Полтава,
Так, як стояла, і стоїть...
Пожеж все ширшає заграва,
В диму затьмарилає блакить...
І лицарі чубаті степу
Полтавських досягти висот
Ніяк не можуть, бо Мазепу
Прокляв, як зрадника, народ
Й на нього свій обрушив гнів
За те, що шведів він привів,
Що віддає, достойний згину,
Їм на поталу Україну...
Лютує Карл і по намету
Нервово ходить без кінця...
Не можуть шведські багнети
Зломить народного бійця,
Що встав за віру православну,

За рідну землю і церкви,
Щоб записать сторінку славу
В єднанні Києва й Москви
В скрижалі пам'яті людської,
Й проти чужинців став стіною.
Одна надія в них на Бога,
Щоб захистить своє добро...
Полтаві йде на допомогу
З полками юними Петро —
Вість принесла розвідка степу.
І хмуро дивиться Мазепа,
І довгі вуса, наче кіт,
Гризе він у безсилій люті.
Ні! Не зламать Петра можуть!
Передчуває він, і піт,
Смертельний піт, воложить скроні...
Й стоять наготові коні.
Згадав він Мотрину любов,
Солодку, незрадливу, чисту,
І мацає її намисто
На шиї зморщених ізнов...
Згадав сокири блиск іскристий,
На пласі Кочубея кров
І на сорочці його білій...
Згадки туманять часу хвилі,
Та у згадках чи є потреба
Час не такий тепер наспів.
Як з Палієм, Петра Мазепа
І з Кочубеєм обдурив.
"Палій, Палій... Злі хуртовини
Тепер ти слухаєш в тайзі
Далеко десь на Україні,
Неначе пес "на ланцюзі".
А стрілянина все лунає,
Й Петра Мазепа проклинає,

Як той його. Він ще не знав:
Його в церквах Петро прокляв,
І вся Україна проклинає.
Якби він знав, якби ж він знав!

КАРЛ (Мазепі)

Ти обіцяв алмазні гори,
Мій бідний спільнику, і я
Повірив, як у блиск Аврори,
Як в пісню-казку солов'я,
Що нас зустріне Україна,
Як дорогих братів своїх...
А що ми бачимо?! Звірина
Ненависть стріла нас. Батіг
Та штик допомогти не зможуть
Без ласки братньої тепла.
І все це так мене тривожить...
Да. Кепські наші діла.
Допоможи нам, правий Боже,
Охорони од кривди й зла
В країні, де усе вороже!

МАЗЕПА

Хто знає все, той все уміє.
На Бога лиш одна надія.
Могутній він в своїх ділах
Там, де людина тільки прах,
Пушинка у його руках.
На Бога лиш одна надія.

І Карл наметом знову ходить,
А думкою далеко бродить

Там, між озер і скель стрімких,
Що з малих літ так любить їх...

КАРЛ

Я бив Петра. Він знає добре,
Та і не дуже він хоробрий,
Бо з Нарви так од нас тікав,
Що у медаль на сміх попав.
Але тепер вже інша справа.
Навчена вже його орава,
Та так навчена, що ого!
Чи я, чи він, о духи злі!
Удвох нам тісно на землі.

XXIII

И грянул бой, полтавский бой
О. Пушкін

В залізне коло круг Полтави
Упав тугий удар ядра
І стежку проробив криваву...
В жаданні смерті або слави
То підійшли полки Петра.
Як попів той, літають гави,
Когось кляне їх чорна рать.
І трупи покотом лежать
В крові під мурами Полтави...
Але живі іще стоять,
Але серця в живих ще б'ються!..
Вони над ядрами сміються...
Живих ще треба подолати!
Зійшлись дві армії. Одна

Покрита славою у битвах.
А друга юна та міцна,
Як сталь, що кута у молитвах...
Неначе тятива туга,
Вона напружилась для вдару...
В крові ковзається нога,
І очі сліпнуть од пожару,
Що в небо посилає хмари
І тут, і там, і тут, і там
З гарматним димом наполам.

Як б'ються шведи вперто, люто!..
Та земляні міцні редути
Їх не пускають і вогнем
Січуть, січуть невідборимо,
Неначе богатир мечем!..
"Невже пролине слава мимо!" —
так думав Карл у колі тих,
що з ним пройшли важкі дороги
для смерті чи для перемоги.
Гримить загрозливе "ура",
То наплива, по відпливає...
І смерть круг Карла і Петра
На крилах огнених літає.
Ось підморгнула! "Ну, пора!"
Скривила те, що звалось губи...
Й лишив круг Карла купу трупів
Удар розпечений ядра...
Й од його страшного жала
Земля неначе застогнала,
А з нею й Карл, що тінню впав,
Де, на поживу тліну й гав,
Його соратники лежали...
Але недовго він лежав, —
Його фатерські дужі руки

Під невгамовні бою звуки
Зняли під неба димні брами,
Як стяг кривавий над полками...
Й ті, що хитнулися назад,
Коли побачили героя,
Знов уперед пішли грозою
В страшний ударів громопад,
Щоб перемогу взяти з бою...
Бо він живий, їх вождь і брат,
Як символ радості й весни,
Кумир уславлений народу.
Готові всі іти вони
За нього і в огонь, і в воду...
Вони ідуть. Хай смерть лиха
Відступить від сміливців в ночі!..
Бо сяють їм героя очі,
Бо Карл рукою їм маха...
Й ще дужче бій кругом клекоче...
То гнуться російські полки,
То шведські — синьою стіною,
Як моря вал перед скалою,
Б'ючись об гострені штики...
Все вище й вище бою гами...
Готов і швед, і рос на все...
Чий кінь летить перед полками,
Кого він злякано несе?
І як він ніг не покалічить,
І ребер як не лама!
На ньому велетень північний
Летить, як світло і як тьма,
Коли світанок пестить рожі...
І кінь копита підійма
І трощить голови ворожі...
Смерть замахнулась!.. Та дарма!..
Петру ще жить і йти землею.

Бо він для армії своєї,
Неначе молодість сама,
Хоч кров людську він лив, як воду,
За славу Росії в борні...
Летить, як буря, на коні
Любов російського народу
Крізь канонади сивий дим...
Шепоче він святу молитву.
І армія іде на битву,
В однім пориві злита з ним...
Неначе море підпира
Його і з ним все вище лине...
А збоку Карла і Петра
Вкраїнці б'ються до загибелі.
Який це жах! Який це жах!
Так розмінять можуть орлину!
І наче стогне на ножах
Роздерте серце України...
Над ними круки, круки, круки
Між ними зрад повзе змія,
Там, де хрестилися шаблюки
І Гордієнка й Палія.
Палій!.. Важка рука Петрова,
Що мов не пам'ятає зла,
З Семена збила злі заповіти
І до Полтави привела
В цей ранок грізний і грозивий...
Розбіглись коні вороні,
Шаблі розскочилися гострі...
До січових бійців, як постріл,
Палій підскочив на коні.

ПАЛІЙ

Січовики! За кого люто
Ви кров братерську лете?..
Як сміли Бога ви забути,
Кому народ продаєте?!
Ви ж не перевертні, а люди!
Сини мої! Чи ви зі мною?

СІЧОВИКИ

З тобою, батьку, ми з тобою!
Змії ми голову зсічем!

Загуркотіло "Слава! Слава..." —
І козаки за Палієм
На шведів ринули, як лава.
Неначе меч титана, дзенькнув
Об штик ворожий у борні.
І марно кликав Гордієнко
Свої незборні курені...
Його не слухали. І мимо
Вони летіли, наче сни...
І шведа так невідборимо
По флангу вдарили вони
В рішучу мить! З життям прощання
Тут не один узнав боєць...
Хитнулись терези востаннє
І зупинилися.. Кінець!
"Кінець, кінець, мої хороші!" —
Кричить Петро до ворогів
В зорі вечірної пороші...
Він мить жадану зрозумів,
Коли упали з Карлом ноші, —
Така зрадлива долі гра, —
Од невблаганного ядра.
Коли вони, як грім, упали,

Щоб потонуть в неслави млі,
І Січ на терези поклала
Свої нагострені шаблі.
Неначе ночі димні бреди,
Коли цілує день бори,
На захід утікали шведи,
В пилу й крові їх прапори...
Але одрізав їм дорогу
Солдата російського штик,
Як меч відплати й перемоги...
Лиш Карл з Мазепою утік.

Мчать козаки, голодні й голі.
Лице Мазепине, як лід...
Під жовтим місяцем тополі
Гіллям хитають їм услід.

ТОПОЛІ

Пощо ви, діти України,
Тікаєте до чужини?
Одної матері сини?

Вони ж летять, летять невпинно
Кудись за синюю межу,
Лиш вітер віє їм у спину...
І я з тополями кажу,
В їх шум вплітаючи свій голов
Крізь час, що сивий, наче волос,
Збиваючи століть іржу:
"Куди, куди?" Мовчать тумани...
О краю мій, свої сини,
Немов Канади індіани
В дні братовбивчої війни.
Індійці бились за французів

І за англійців в тьмі дібров...
Їх гнали зрадники й лакузи
За інших лить братерську кров.
Отак і ми. Тягли з нас жили,
Як з тих шотландців, що згубили
І мову рідну для чужих.
Їх кат стискав, неначе губку...
І от лишилася у них
Од суверенності лиш юбка,
Що їм дозволен носить
І проливать в ній кров гарячу
Во славу Англії... Незрячі
Далекії брати мої!
За вами моє серце плаче...
Такі дороги й України.
Сама з собою у бою
Через трагедію свою.
У тьмі страшних її доріг
Російський брат їй допоміг,
І в дні жовтневої відплати
Упало в прах ярмо прокляте.

XXIV

Цей спів — за кров, що у долину
Плила, подібно до ріки,
Коли столицю України
Обороняли сердюки.

З них кожний битися поклявся
За свій народ, за честь свою.
В полон ніхто з живих не здався,
І полягли усі в бою.
Чиї прокляття шепчуть губи?..
Чи ж проклянеш, мій краю, їх?..

Тягли на шибениці трупи,
Бо не було уже живих.

Не стало у героїв сили.
Та хто ж за це їх прокляне?
З наказу Меншикова діло
У тьмі робилося страшне.
Що одгримів валами мли,
Засяло сонце після бою,
І шибениці за водою
До моря скорбно попливли,

Одна за одною... Вкраїно,
Можливо, так і не було...
Прости за вигадку ти сина,
Що не забув своє село,
Що пив святу донецьку воду,
Де шахт копри і домн вогонь,
Що не забув свого народу
І йшов на смерть в ім'я його.
Не жертва я сліпа стихії,
Тваринних чвар, чуття свого.
Люблю я гордий люд Росії,
Та не люблю вельмож його.

Що гнали в бій народ, як бидло,
Щоб все загарбати собі...
Крові їм лити не обридло
Рабів руками в боротьбі.
Простіть мене, нещасні, любі,
Далекі жертви зла і мли!..
Себе, не тільки братні трупи
На шибениці ви тягли!..

Ви полили своєю кров'ю
Лани для пана, не села.
Поета ж вигадка любов'ю
Лиш продиктована була,
А не ненавистю до брата,
Що, як і ми, солоний піт
Лив у ріллю на кодро кляте,
Аж поки знищив панський рід
І руку нам простяг могучу
І з нами став, як ми, крилат,
Підвівши голову за тучі,
Великий наш російський брат!

Лиш гайвороння чорний клопіт,
Лиш гайвороння чорний жах...
Батурин знищено, і попіл
В глухих розвіяно вітрах.

А потім там, де Дніпр наш лине,
Де згас навік люльок вогонь,
Ядро нової України —
Січ — дочекалася свого...
Та дочекалась... Катерина
Аж за Кубань погнала нас,
В ярмо, що дерло й нашу спину,
І гордий запрягти Кавказ,
Щоб з нами він у рабстві гинув...
Про це слізьми писав Тарас.

XXV

Над садом зорі в хороводі,
Блука зефір між верховіть.
І коло хати на колоді
Мазепа зігнений сидить.

МАЗЕПА

Прости, прости, Вкраїно-мати,
Мене і спільників моїх!
Я, мов Іуда той проклятий,
На рідний не ступлю поріг.

Хіба народу не любив я?
Та в грізний час страшних негод
Собі на горе й безголів'я
Не зрозумів мене народ.

Не раз за нього я молився...
А він, а він мене кляне!..
І долі вітер, наче листя,
Мене з України жене...

КАРЛ

(його виносять з хати)

Що зажурився, небораче?
Що ми — покинуті, самі?
За нами тільки вітер плаче
Або сміється з нас у тьмі.
Послухай... Пізній уже час,
І вітер плаче, як дитина...

МАЗЕПА

Ні, то кляне з тобою нас
Моя нещасна Україна,
Мене, як зрадника... Тебе ж
Як завойовника, нетяго,
Що диким полум'ям пожеж

Не зупинив її відваги.
Тебе зламали за сваволю,
За зраду чорную — мене.
І от одна з тобою доля
Нас у Молдавію жене.
Тебе ще далі, аж до турків,
Мене ж, мій друже, у Дунай.
Мушкети наші вже без курків...
Прощай, Україно, прощай!..

КАРЛ

Я ще вернусь на Україну,
Її залізом і вогнем
Я покорю або загину,
Своїм проколотий мечем.

МАЗЕПА

Що ж, покоряй. Я не перечу,
А поки що нехай утечу
Залле солодкеє вино.
Ходімо вип'єм...

На колоду
Сіє місяць з вишини,
І вартові, як тіні, бродять
В глухій і грізній тишині.

ПЕРШИЙ СІЧОВИК (до другого)

Мені до всього не байдуже.
Не знаю, як ми ще живі.

Дісталось нам з тобою, друже,
Аж оселедці у крові...

ДРУГИЙ СІЧОВИК

Да. Катавасія. Халепа!
Нас розметали, як туман...
Хай буде проклятий Мазепа!
Давай тікати до росіян!

ПЕРШИЙ СІЧОВИК

Давай!

І тільки тупіт
Подаленів у ніч суху...
І тільки швед дивився тупо
Услід на битому шляху,
Але він вистрелив. Боявся,
А може, може, й жалкував...
Якби він мову нашу знав,
То й сам до росіян подався б.

Пливуть тумани од ріки,
Шепоче вітер щось деревам...
І наливаються хмарки
Передчуттям зорі вишневим...
Неначе соняшник на тин,
Світанок хилиться над степом...
І знов копит погребний дзвін
Печально слухає Мазепа.

Ви вільні знов, лани кохані,
Як хвилі рідної ріки...
І у Туреччині, в тумані,
Пропали шведські вояки.

Полки Петра пішли за ними,
Та сила турків немала,
Де грім гармат, і кров, і дими,
Петра в кільце стальне взяла.

Намет. Од люті серце в'яне
У Карла. Ходить він страшний...
Та мовчки смокче дим кальяна
Паша турецький огрядний.

КАРЛ

Як можна випускати вовка,
Що до кошари ніччю вліз?!
Вовк — це є вовк. Така помовка.
Його б пекти вогнем заліз!

Він тільки ненавистю й дише
До мене, лицаря добра.
Невже вам золото миліше
За довгов'язого Петра?

Йому б лиш жить. Тхору такому.
Він за життя віддасть і трон.
Він у руках твоїх, так чому
Ти не береш його в полон?

ПАША

Петру капут.
Ми вирвем жало
Із рота чорного його.
Це так. Та в Порти грошей мало,
А гроші — це вина огонь.

Уста солодкі одалісок
І все, що зможеш ти купить.
З Петром не можем ми так різко,
Бо звикли золото любить.

Та й бути до Петра ворожим
Не зможу я без каяття.
За нього рідна Порта може
Свого позбутися життя.

КАРЛ

Я гори злота вам здобуду,
Щоб змовкло прокляте "ура",
Я цілувать вам ноги буду,
Не випускайте лиш Петра!

Карл на коліна хоче стати,
Але паша не дозволя.

ПАША

Не треба так! Не треба, брате!
Далеко Швеції земля.
Вже золота мечем придбати
Не зможеш ти. Твої поля
Іще не раз заллються кров'ю
Там, де могили і хрести,

Куди повернешся ти знову
Йдесь у бою загинеш ти.

КАРЛ

Ну, годі, годі ворожити,
Ти не циганка, воїн ти.
Що ж, кряч, як ворон, про хрести,
Паша у ролі ворожбита.
Далеко Швеції сади
Й вікінгів плем'я войовниче,
Прощай. Поїду я туди,
Куди синовнє серце кличе.
Що десь зупиниться в бою.
Я їду в Швецію мою.
Прощай!

ПАША

Прощай, відважний мій юначе!
Ще не зайшла твоя зоря.
Ще кінь за вершником не плаче,
І меч — в руках богатиря.
Прощай, прекрасний мій юначе!

Й лице північного титана
Завіса вкрила. "Що ж. Пора", —
Й паша над люлькою кальяна
Старечі сльози витира.

Та меч, меч Швеції зломився
Під тиском велетня з Неви.
Петро ж від турків відкупився
І повернувся до Москви.

Туди, туди, де скелі й ріки
У шелесті озер і трав,
Де він, за Пушкіним, навіки
Вікно в Європу прорубав.

Блакитний вечір. Шум акацій,
Немов на вулицях весна,
А у розкішному палаці
В покоях бродить тишина.

Перед господарем Молдови
Мазепа мов закам'янів.
Він у жупані малиновім,
Як кров, що марно він пролив.

МАЗЕПА

Куди, куди піду од суму?
Під землю чи в глибини вод?!
Хіба ж я міг таке подумать,
Що проти мене мій народ?..

Що він мої розіб'є мрії
Так, як Петро чужинну рать,
Що він ніколи від Росії
Не зможе серця одірвать.

А я шукав у морі броду
І не знайшов його, о ні!
Й навіки проклятий народом,
Умру на рідній чужині.

Я помилявся од любові,
Що, як пожар, в моїх очах.

О не розвій, молю, Молдово,
По смерті мій печальний прах!

Мазепа сивий. Тільки брови
Все ті ж у нього, як колись.
Тепер він молиться Молдові,
Як Україні він моливсь.

Вони, як сестри. Що ж. Він битву
Програв, і в серці тільки тьма.
Прийма Молдавія молитву,
А Україна не прийма.

ГОСПОДАР

Нещасний брате, годі муки!
Її не вичерпать до дна.
Хай дні твої, як чорні круки,
Та ще повернеться весна...

Покайся. Їдь на Україну,
На степу рідного суцвіть,
Що йшов за нього ти до згину.
І рідний край тебе простить.

МАЗЕПА

Не можу я... Я вже проклятий,
Хоч степ і кличе, і гука.
Якби ти знав, мій добрий брате,
Яка важка в Петра рука!

Як жаль, що серце бідне гине,
Що мало все, поля й блакить...

Мене б простила Україна, —
Петро проклятий не простить.
Які ще в світі є падлюки,
Короно-деспоти які!

І він в одчаї ломить руки,
А очі! Очі, як штики...
Вони із люті і туману,
Мов не приймає їх земля,
Ті очі, що любили панни
Колись у парку короля,
Десь понад Віслою, де чуло
Гілля зітхання молоде...
О ні! Не вернеться минуле,
Назад ніколи не прийде!

МАЗЕПА

Тепер нічого вже не треба.
Заснуть. Заснуть би вічним сном.

І похилив чоло Мазепа,
Немов налите чавуном.
"Заснуть, заснуть..."
Чужинний вечір
Кривавить хмари за Дністром...
Страшний тягар упав на плечі
Мазепі перед вічним сном,
Що зазірав йому у очі
Диханням холоду і ночі.
Вже місяць вирушив у путь
У золотій своїй обнові.

МАЗЕПА

Я знаю, турки продадуть
Мене за золото Петрові...
Останні хвили я живу.

І сльози падають багрові
З очей Мазепи на траву,
Криваві сльози... Перстень свій
Мазепа з пальця іздіймає
І в тишині уже нічній
Із нього смерть він випиває
Й на землю пада... Стогне гай...
Зітхнув Мазепа уостаннє,
І з губ злетіло, як дихання:
"Прощай, Україно, прощай!"

Над ним у сумі голосінь
Не никли траурно знамена.
Одкинув він у вічність тінь...
Він був талант, а може, й геній.

А геній, це не витів долі,
А й труд ночами й в льоті днів...
Не марно школу єзуїтів
Колись Мазепа закінчив.

Так! Закінчив. Та єзуїтом
На радість матері не став.
Він серцем, для добра одкритим,
Людей, як пісня, чарував.

"Він інтриган", — немов вериги,
В душі моїй слова ці злі.
Але були його "інтриги"
Для щастя рідної землі.

Хоч ґрунт її був досить грузький...
Інтриги? Ні! Це зброя слав.
Отак один король французький
З інтриг державу збудував.

Хай про Мазепу спів мій лине,
Хоч він був пан, та серце мав.
За суверенність України
Боровся він і в цім був прав.

І я співають про нього мушу
Так, як ніколи не співав.
Народ не марно в свою душу
Про чайку його пісню взяв.

Голів мільони, світлі, щирі...
До них тягнусь я серцем всім!
Народ — мій Бог, йому я вірю,
А не історикам отим,

Що руку царську цілували,
Що слинили Петрову длань
І про Мазепу написали
Із кон'юнктурних міркувань.

Та й досі пишуть... Що ж, пишіте.
Красу душі його висот, —
Як не зовіть його бандитом,
Вже оспівав давно народ.

Мені ж чинів і "ласк" не треба,
Я не наївний, не сліпий.
Ні! Не народ прокляв Мазепу,
А прокляли його попи.

Попи, що з правдою змагались
І продали царю язик,
Ці чорні ряси, що злигались
З попами руськими навік.

І прислужилися, прокляті,
Катам, що йшли, як криголом,
Щоб наш народ у власній хаті
Ще сотні років був рабом.

Хай повний гніву в даль чаїну
Про дні печальні лине спів,
Коли з моєї України
Петро колонію зробив.

Це він до власної мети
Схилив і шляхту України,
Надавши право їй тягти
І соки, й жили з селянина.

Союз військовий він зламав,
Що склав Богдан із Олексієм,
Як рівності й братерства вияв.
Він шляхту золотом обсіяв,
Народ позбавивши всіх прав,
І по Вкраїні "з ласки трона"
В містах поставив гарнізони.

В ті люті дні він добре знав,
Що їсть Вкраїна і чим дише,
Й щоб зав'язать петлю тугіше,
Мазепи "зраду" скористав.

Так! Будував церкви Мазепа,
Церкви і школи. Просвіщав
Він свій народ. Та шкіл не треба
Царю, й він їх позакривав.

Покрилась тьмою Україна,
Засумував старий Дніпро...
І доробила Катерина,
Чого не встиг зробить Петро.

ЕПІЛОГ

Далекий Галац сниться знову.
А серце! Серце у огні...
Біля господаря Молдови
Лежить Мазепа у труні,
В маленькій церкві.
Рідний край
Одснівсь і не присниться знову.
І турки, що взяли Молдову,
Їх трупи вкинули в Дунай.

Мов чути голос, що з журбою
Слова так глухо промовля,
Немов говорить їх земля!
"Кісткам — і тим нема покою!"

Такий кінець, Мазепо, твій,
Герою нещасливий мій,
Що так любив свою Вкраїну,
Та все ж не так, як той Палій,
Що все простив Петру за волю,
Як і Петро йому простив
І ті дні кріпацтва і сваволі

І подвигів богатирів,
Що землю так свою любили,
Що не злякались і могили,
Бо мати в нас усіх одна —
Це наша рідна сторона.

Хай вітер віє нелихий
І нахилил гілля дібров.
Замолювать свої гріхи
У монастир Палій пішов,
Щоб домолитися до раю.
Мазепа спить на дні Дунаю.
Над ним весна іде в похід,
Сади вишень вкриває цвіт...

Та що йому тепер до всього!
Краса Молдавії для нього
Як сон, що вже не повернуть.
Пішов він у останню путь.

Куди? Цього ніхто не знає.
Спитай у сивих хвиль Дунаю,
У сонця й вітру поспитай...

Над ним тече мутний Дунай,
Старечі кості обмиває...
А десь далеко рідний Край
В церквах вигнанця проклинає.

Таке, Іван, життя твоє,
Що десь погасло за полями...
А у церквах поклони б'є
Народ, обдурений попами.

Це так було. Тепер не так.
Тобі ми добре знаєм ціну...
І я в диму страшних атак
Ішов на смерть за Україну
І за Росію! Як брати,
Ми з росіянами у бурі,
Во ім'я світлої мети
Зняли квітки знамен в лазурі,
В комуну зводячи мости.

Встають до зір за ГЕСом ГЕС.
Петро й Мазепа. Краю милий!
Вони по-різному прогрес
В ті дні далекі розуміли.

В Петром Іван програв двобій...
Вони несли життя орлине:
Той для Росії, а другий —
Для золотої України.

Життя для нас було, як ад.
Та мій народ в години бою,
Як за Богдана, руський брат
Підтримав світлою рукою
Й в огні жовтневих барикад
Повів до щастя за собою...
І розцвіло життя, як сад.

Шумить Дніпро. Він повний світла.
Вже наша доля не сліпа.
Й моя Україна розквітла
Під знаком молота й серпа.
В обличчя свіжий вітер лине,
Цілує губи і чоло.
І не було б коли б Вкраїни,

То і Росії б не було.
В ясній путі простори сині
Їм усміхаються обом.
Ні, трьом! Із одного коріння,
Із Білоруссю ввись разом,
Щоб увійти в комуни брами,
Вони зросли трьома стволами,
Обнявшись шумними верхами.

1928—1959-1960